

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2022, 9 (2), 686-720

SENKRETİK VE MARJİNAL BİR HAREKET OLARAK YAHUDİ YENİLENMESİ
HAREKETİ
As A Syncretic and Marginal Movement The Jewish Renewal Movement

Muhammed Ali BAĞIR

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı, malibagir@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9700-8417.

Hatice Kübra YAMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi,
hatice.yaman1@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5884-1000.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	12.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	01.11.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	686-720

Atıf / Cite as: Bağır, Muhammed Ali - Yaman, Hatice Kübra. "Senkretik ve Marjinal Bir Hareket Olarak Yahudi Yenilenmesi Hareketi" (As A Syncretic and Marginal Movement The Jewish Renewal Movement). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/2 (2022), 686-720. Doi: 10.17859/pauifd.1174247.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (2) 2022: 686-720

SENKRETİK VE MARJİNAL BİR HAREKET OLARAK YAHUDİ YENİLENMESİ HAREKETİ*

Muhammed Ali BAĞIR**

Hatice Kübra YAMAN***

Öz

Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Hasidik kökleri olan Ortodoks bir aileye mensup Rabbi Zalman Schachter-Shalomi (1924-2014) tarafından kurulan senkretik karakterli bir Yahudi dini hareketidir. Amerika kökenli bir dini hareket olan Yahudi Yenilenmesi Hareketi, modern dönemde Yahudiler tarafından yapılan moderniteye göre şekillenme çabalarının en yeni ifadelerinden biridir. Hasidilik'ten beslenmesi, 1960'ların karşı kültür hareketinden derinden etkilenmesi, Yahudilik dışındaki bazı mistik unsurları kabul etmesi ve geleneksel Yahudi yaklaşımlarını çağdaş terimlerle yeniden şekillendirmesi en dikkat çekici yönleridir. Hareket bir yandan manevi uygulamalara yoğun bir vurgu yaparken bir yandan da feminizm, cinsiyet eşitliği ve çevre bilinci gibi modern dünyanın gündeminde olan sosyal değerler üzerinde durur. Bu makalede, Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin ortaya çıkış sürecinde yaşananlar ve hareketi geleneksel Yahudilikten ayıran temel fikirleri üzerinde durulmuştur. Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin modern dönemde farklı yaklaşımlar arayan Yahudiler için bir alternatif olup olamayacağı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Amerikan Yahudileri, Zalman Schachter-Shalomi, Tikkun Olam, Eko-Koşer.

As A Syncretic and Marginal Movement The Jewish Renewal Movement

Abstract

The Jewish Renewal Movement is a Jewish religious movement whose syncretic character stands out, founded by Rabbi Zalman Schachter-Shalomi (1924-2014), a member of an Orthodox family with Hasidic roots. The Jewish Renewal Movement, which is a religious movement of American origin, is one of the newest expressions of the modernization efforts made by Jews in the modern era. The most striking aspects are that it is fed by Hasidism, deeply influenced by the counterculture movement of the 1960s, accepting some mystical elements outside of Judaism, and reshaping traditional Jewish approaches in contemporary terms. While the movement puts an intense emphasis on spiritual practices, it also focuses on social values that are on the agenda of the modern world, such as feminism, gender equality and environmental awareness. This article focuses on the process of the emergence of the Jewish Renewal Movement and its basic ideas that distinguish it from traditional Judaism. Whether the Jewish

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.
** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, malibagir@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9700-8417.
*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi, hatice.yaman1@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5884-1000.

Renewal Movement can be an alternative for Jews seeking different approaches in the modern period is examined.

Keywords: History of Religions, Judaism, Jewish Renewal Movement, American Jews, Zalman Schachter-Shalomi, Tikkun Olam, Eco-Kosher.

Structured Abstract

Jews began to immigrate to America (the USA) in the 17th century. Over time, they formed a community in America and adapted to American society in various ways. They joined different sects within their religious views and worldviews or did not enter any denomination. On the other hand, some have joined various new religious movements that have developed in North America since the 1960s and brought different perspectives to the world order. The Jewish Renewal Movement was founded in the 1960s by Zalman Schachter-Shalomi (1924-2014), a Hasidic rabbi involved in the Lubavitch movement. This movement emerged due to Zalman's departure from Habad Hasidism and following his path, as he adopted different views after emigrating to America. He wrote many works throughout his life and helped to open various organizations that would form the cornerstone of the movement, such as ALEPH: Alliance for Jewish Renewal. Zalman met and was inspired by members of different religions and new religious movements. Among the formations that the Jewish Renewal Movement was generally influenced by are Hasidism, Kabbalah, the Western version of Buddhism, Christian monastic life, Islamic Sufism, Reconstructionist Judaism, counterculture, and ecological and feminist movements of the 1960s. The Jewish Renewal Movement thus exemplifies the religious syncretism of the late twentieth century in America. With this eclectic structure, it is located in an anti-Orthodox line. It is an organization dedicated to discovering the modern meaning of Judaism. It defines itself as a formation that looks more like civic or women's movements than classical or contemporary sects and goes beyond sectarian boundaries and institutional structures. Among the main ideas in the movement are the mystical schema doctrine called "Four Worlds" and a Shekina view based on gender difference. In addition, the idea of Paradigm Shift, which aims to restore personal contact with tradition by making some adaptations in Jewish thought and practice in the developing and changing world, and the idea of Tikkun Olam, which aims to heal everything that has been corrupted on earth, draws attention. Again, this movement greatly emphasizes eco-kosher thinking, which is to expand kosher and bring ecological consciousness to life within "Tikkun Olam." In general, eco-kosher is seen as trying to maximize the kosher of a particular product or action by adapting traditional Jewish consumption problems to the present day. Another essential idea of the movement is the desire for an egalitarian world by supporting feminism and the LGBTQ movement. At this point, it is known that the movement appoints female rabbis and lesbian and gay rabbis. Rainbow Tallit has been an iconic display of this support. Within the movement's egalitarian thoughts and ideas of renewal, some rituals were developed, such as adding egalitarian elements to the sexist elements in Ketubah and performing special devotion ceremonies for homosexuals. According to Michael Lerner, one of the important names of the movement, when it develops the consciousness of the universe, conforms to the Tikkun Olam idea, and increases the individual's spiritual awareness in daily life, a ritual can be included in the movement. However, it is also seen that some Jewish Renewal societies did not implement the innovations brought to the practices. The number of adherents to the Jewish Renewal Movement is estimated at just over ten thousand. The list of institutions and organizations affiliated with the movement is determined as forty-two on the official website of ALEPH. It is seen that the movement actively uses mass media within the scope of popular social media such as Youtube, Twitter, and Facebook, as well as various internet pages, magazines, and books belonging to them. The Jewish Renewal Movement, discussed in this article, is a movement that tries to adapt to the changing world and differs from other Jewish sects and groups with its syncretic and marginal structure in many respects. Since there is no detailed study on this movement in the Turkish academy yet, this study is intended to introduce the

Jewish Renewal Movement. In this article, especially using primary sources, information about the founder of the movement, its emergence, prominent thoughts, some rituals, and its current situation are given. As a final word, we can say the following. The Jewish Renewal Movement although there is a mentality that mainstream Judaism does not accept, it is an undeniable fact that it can attract people from all religions, nationalities, and genders, especially young people and individuals excluded by society, who do not hesitate to adopt different ideas in the changing world.

GİRİŞ

Özgürlükler ülkesi olarak bilinen ABD, tarihte pek çok millet ve dine hoşgörülü bir ortam sağlamış, XVII. yüzyıldan itibaren Yahudilerin de göç etmeyi tercih ettiği bir ülke olmuştur. Bilhassa Avrupa’da yaşadıkları zor zamanlardan sonra Amerika’ya gelen Yahudiler heterojen yapılı Amerikan toplumunda yaşamlarını idame ettirmeye çalışmış, kültürel ve etnik kimliklerini kaybetmeme konusunda dikkatli olmaya çabalamışlardır. Ancak değişen ve gelişen dünya düzeninde sekülerleşme ve asimilasyon gibi olgularla karşılaşmanın yanı sıra Yahudiliğin belirli açılardan yenilenmesine gerek duyulması sonucu pek çok farklı düşüncede Yahudi grupları oluşmuş böylece Yahudiler yaşadıkları topluma ve zamana farklı şekillerde adapte olmaya başlamışlardır.

Günümüzde yaklaşık yedi buçuk milyon Yahudi’nin oluşturduğu Amerikan Yahudi nüfusunun çoğunlukla Reformist, Muhafazakâr ve Ortodoks mezhepleri arasında dağılım gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, kendilerini herhangi bir oluşuma ait görmeyen veya Amerikan Yahudiliğine has oluşumlar olan Yeniden Yapılanmacı ve Hümanist Yahudilik gibi gruplara mensup kişiler de bulunmaktadır. Bununla beraber sayıca az olmakla birlikte Yahudilerin, 1960’lardan itibaren Amerika’da gelişen ve dünya düzenine karşı farklı bakış açıları getiren çeşitli yeni dini hareketlere de katılmaya başladıkları gözlemlenmiştir.

Makalede ele alınacak olan Yahudi Yenilenmesi Hareketi,¹ değişen dünyaya farklı perspektifler ışığında adapte olmaya çalışan ve pek çok açıdan diğer Yahudi oluşumlardan marjinal fikirleriyle ayrılan bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde henüz bu hareket hakkında ayrıntılı bir çalışma² bulunmaması nedeniyle çalışmanın Yahudi Yenilenmesi Hareketi’ne dair bir giriş niteliği taşıması amaçlanmıştır. Makalede bilhassa hareketin temel kaynakları kullanılarak hareketin kurucusu, ortaya çıkışı, harekete senkretik ve marjinallik katan düşünceleri ve uygulamaları ile günümüzdeki durumu üzerinde durulacaktır.

¹ Bu makaledeki *Jewish Renewal* (Yahudi Yenilenmesi) terimiyle kastedilen Zalman Schachter-Shalomi’nin lideri olduğu *Jewish Renewal Movement*’tır. Bu hareket, İsrail’deki seküler gruplar arasındaki “yenilenme” hareketinden farklıdır. Makalede İsrail’deki yenilenme hareketi ele alınmamıştır. İsrail’deki yenilenme hareketi için bk. Hagit Hacohen Wolf, “Know Where You Came From and Where You Are Going”: Jewish Renewal in Israel - Mapping Central Issues and Expected Results”, *Studies in Jewish Education* 14 (Ocak 2014), 250-282.

² Mürsel Özalp, “Yahudi Yenilenme Hareketi”, *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan, Emine Battal (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2020), 591-593.

1. Zalman Schachter-Shalomi ve Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin Ortaya Çıkışı

Zalman Schachter-Shalomi 1924'te o zamanlar Polonya'da olan ancak şu an Ukrayna'da bulunan Zhovkva şehrinde doğdu. 1925'te ailesi, I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan güvenlik sorunu nedeniyle eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun doğu kanadını terk eden yaklaşık altmış bin Galiçya Yahudisiyle birlikte Viyana'ya göç etti. Babası, buradaki Hasidik gruplarla yakın temas içinde bulundu. Ailesi Zalman'ı, Avusturya'ya uyum sağlaması için önce devlet okuluna daha sonra laik eğitim ile Yahudilik eğitiminin bir arada verildiği sosyalist-Siyonist çizgideki Dr. Rabbiner Chajes Gymnasium'una gönderdi.³

13 Mart 1938'de Almanya ile Avusturya'nın birleşme sürecine girmesi sonrasında⁴ Nazi baskısından kaçmak durumunda kalan Zalman ve ailesi, Belçika'ya gitmiş ve Anvers'e resmi mülteci olarak yerleşmiştir. Naziler'in yaptıklarından dolayı ilahi adalete karşı inancının zayıfladığı bu yıllarda Zalman, Anvers'te Ortodoks Yahudi gençlerin toplandığı *Tz-irey Agudat Yisrael* adlı mekâna giderek burada "*Every Jew Has a Share in the World to Come*" adlı özdeyiş okunurken okunanlara karşı çıktığı için öğrencilerin tepkisini toplamıştır. Bu sırada dersin hocası Zalman'a Talmud'un *Sanhedrin* kısmından bir parça okumuş ve İbn Meymun'dan örnek göstermiştir. Okuduklarından etkilenen Zalman, İbn Meymun'un on üç maddelik inanç esaslarını incelemeye başlamış ve öğretmenin teşviki sayesinde Tora okumalarına katılmıştır. Hasidilik hareketinin bir ekolü olan Beyaz Rusya temelli *Habad Hasidiliği*'ne⁵ mensup Baruch Merlz adındaki bu öğretmenin davetiyle Habad Hasidisi olmuştur. Zalman, Habad Hasidiliği'ndeki düşüncenin ve ruhsal deneyimlerin kendisini aydınlattığını ve bu aydınlanmanın o zamandan beri daima kendisiyle birlikte kaldığını ifade etmiştir.⁶

Belçika'da ikamet ettikten sonra Zalman ve ailesi 1941'de ABD'ye yerleşmişlerdir.⁷ New York'a geldikten sonra Zalman, Brooklyn'deki Habad Yeşivasına, *Tomhei Temimim*'e kaydolmuş ve 1947'de buradan *rebbelik*⁸ unvanı

³ Rabbi Zalman Schachter Shalomi – Edward Hoffman, *My Life in Jewish Renewal: A Memoir* (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2012), 7-13.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Oğuzhan Ekinci, "Kültürün İlhakından İlhakın Kültürüne: Almanya ile Avusturya'nın Birleşmesi (Anschluss)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (Eylül 2018), 1603-1630.

⁵ Habad Lubaviç olarak da bilinir. Habad kelimesi, İbranice üç kelimenin ilk harflerinden oluşur. Tanrı'nın maddi âlemlerle bağlantısını sağlayan araçlar olan sefiraların ilk üçünün, yani *hohma* (bilgelik), *bina* (anlayış) ve *daat*'ın (bilgi) merkeziliğine vurgu yapılıdır (HaBaD). Lubaviç ise "sevginin/aşkın şehri" manasına gelen bir Rus kasabasının ismidir. Habad Yahudi Topluluğu 1700'lü yıllarda Doğu Avrupa'da İsrail ben Eliezer tarafından oluşturulan Hasidilik'den gelen ve Rabbi Shenur Zalman liderliğinde kurulan mistik tarafı baskın bir harekettir. Bk. Mehtap Eşki, vd. "Gürcistan Habad (Lubaviç) Yahudiliği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 9/3 (2022), 414-415; Fatih Memiş, *Habad Hasidiliği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 9-10; Hasidilik için bk. Ali Osman Kurt, *Fundamentalist Yahudiler* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2016), 21-82.

⁶ Shalomi – Hoffman, *My Life in Jewish Renewal*, 25-31.

⁷ Shalomi – Hoffman, *My Life in Jewish Renewal*, 33, 49.

⁸ Hasidilikte dini liderlere verilen isim.

almıştır. Zalman, burada kendisini karşılayan VI. Lubaviç Rebbe'si Yosef Yitshak Schneerson'a (1880-1950) zamanla bağlılık duymuştur. Schneerson, 1940'ın ortalarından itibaren ABD'deki gençlerin kalplerini Holokost sonrasında diri tutmak için Habad rebbeleri ve eğitimcilerini çeşitli yerlere göndermeye başlamıştır. Zalman, bu eğitim öncülerinin ilk üyelerinin arasında olmuştur. 1940'ların sonlarında Schneerson, Zalman ile Shlomo Carlebach'ı (1925-1994) çeşitli kolej ve üniversitelerdeki Yahudi öğrencileri ziyaret etmeye göndermiştir. Zalman ve Carlebach, Hasidik müzikler ile hikâyeleri kullanarak öğrencileri etkilemiş ve her ikisi de *Habad shelihim* (elçi, gayri resmi eğitimci) olarak on yıl içerisinde Neo-Hasidik⁹ kültürün gelişmesindeki öncülerden olmuşlardır.¹⁰

Rebbe Zalman ve Carlebach, Schneerson tarafından 1948'de o sene açılan Brandeis Üniversitesi'ndeki Hanukkah adlı bir partiye Hasidik kitaplar, kasetler ve dini gereçler aracılığıyla geleneksel Yahudiliğin mesajını yaymak amacıyla gönderilmiştir. Burada genç Yahudi öğrencileri ziyaret ettiklerinde, saf Hasidiliğin liberal ve demokratik şekilde yetişmiş bir Amerikalıya nasıl öğretilbileceğini anlamaya çalışmışlardır. Daha sonra Yahudi Yenilenmesi Hareketi (Jewish Renewal Movement) adıyla bir harekete dönüşecek olan "Yahudiliğin yenilenmesi"yle ilgili fikirler ilk defa bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹

Zalman, New Haven'daki Lubaviç Yeşivası'nda Yahudilik ve Habad dışındaki laik ve dini öğretileri de okumaya başlamış, *Portable World Bible* (Robert O. Ballou, 1944) adlı eserden Yahudi olmayanların da Rebbe'leri olduğunu öğrenmiştir. Daha sonra Ramakirişna'yı duymuş ve ayrıca bazı Katolik rahiplerin de dua ritüellerinde zorluk çektiğini fark ederek onların da Tanrı'yla nasıl bağlantı kurulacağını paylaşmaya çalıştıklarını görmüştür. Bu dönem Zalman'ın Katolik ve Hindu tarikatlarına ilgi duyduğu bir dönem olmuştur. Zalman, *dialogue of devoutness*'tan (dindarlık diyalogu) bahsetmeye başlamış ve bilhassa bireyin dinini belirlemenin zor olduğu türden hikâyeler anlatarak öğrencilerinden bireyin hangi dine mensup olduğunu belirlemelerini istemiştir. Bu noktada Zalman "dinler arası diyalog"

⁹ Neo-Hasidik tabiriyle, Hasidik toplulukların katı kurallara dayalı dünyasında yaşamayan birinin, Hasidik toplulukların coşkuyu ve sevgiyi öne çıkaran inançlarını ve uygulamalarını öğrenip onların din anlayışlarını çağdaş Yahudiliğe adapte ederek kendi yaşamına dahil etmesi kastedilir. Hasidiliğin yenilenme hareketi olarak da görülebilir. Hillel Zeitlin, Martin Buber, Abraham Joshua Heschel, Lawrence Kushner, Zalman Schachter-Shalomi ve Shlomo Carlebach gibi isimlerin çalışmalarıyla modern dünyada yaygınlaşmıştır. Yahudiliğin bir mezhebi olmaktan ziyade daha çok Ortodoks ve Ortodoks olmayan tüm hareketlerde bulunabilen Yahudiliğe bir yaklaşımdır. Bk. İsmail Başaran, "Abraham Joshua Heschel Neo-Hasidik Bir Yahudi miydi?", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/3 (2020), 2693-2716.

¹⁰ Or N. Rose - Netanel Miles-Yépez, *Rabbi Zalman Schachter Shalomi: Essential Teachings* (Maryknoll, New York: Orbis Books, 2020), 12-13 (Bu esere, EBSCO eBook Academic Collection adlı online veri tabanından ulaşılmıştır. Eserin metninde sayfa numaraları belli olmadığı için sayfa numaraları bu ve sonraki atıflarda pdf. deki sırasına göre verilmiştir).

¹¹ Shaul Magid, "Jewish Renewal Movement", *The Encyclopedia of Religion* (Farmington Hills: Macmillian Reference, 2005), 7/4869.

kavramı yerine *dialogue of devoutness*'u öne çıkarmıştır.¹² *Dialogue of devoutness* düşüncesinde bireyler, diğer inançların arayışçıları ile birlikte Tanrı hakkındaki farkındalığın nasıl artırılacağı, dua ritüelinin nasıl daha iyi ve etkili olabileceği gibi konularda kendi inançlarındaki teknik ve yöntemleri karşılaştırarak dindarlık diyaloguna girmelidir.¹³

1952-1956 arasında Zalman, Massachusetts (Fall River ve New Bedford)¹⁴ ve New York'ta üç küçük kürsüye hizmet etmiş ve aynı zamanda koşer kasabı olarak çalışmıştır. Bu dönemde Kuzey Amerika Yahudi hayatına dair anlayışını derinleştirmiş ve Yahudi olmayan din adamları ile (bilhassa Protestanlar) tanışıp, onlarla çalışmıştır. Bazı dinler arası tecrübelerden etkilendiği için Yahudi öğrencilerle daha kapsamlı çalışabilmek adına Boston Üniversitesi'nde (1955-1956) Din Psikolojisi alanında yüksek lisansa kaydolmuştur. Burada resmi olarak Yahudi olmayan öğrencilerle birlikte eğitim almış ve yeşivalarda üzerinde durulmayan modern tarihsel-eleştiri metotlarını öğrenmiştir.¹⁵ Bu dönemde cemaat rebbeliği vazifesinden ayrılmıştır.¹⁶

1956'da Kanada'ya taşınan Zalman, Manitoba Üniversitesi'nin *B'nai Brith Hillel Vakfı*'nın yöneticisi ve Yahudi Araştırmaları Bölümü'nde yarı zamanlı öğretim üyesi olmuştur. Burada çeşitli yenilikçi dini ve eğitim projeleri uygulayarak Yahudi meditasyonu üzerine ilk eserlerden olan *The First Step: A Primer of a Jewish Spritual Life* ile *Do-It-Yourself*'i yayımlamıştır. Daha sonra Zalman, Katoliklik araştırmalarıyla ilgilenerek Katolik dini liderler ve aktivistlerle görüşmüştür. Ayrıca bu dönemde *Our Lady of the Prairies* adlı yerel bir *Trappist* Topluluğu¹⁷ üyeleriyle arkadaşlık kurmuştur.¹⁸

1964'e geldiğinde Zalman, Trappist üyelerinden, yakın zamanda keşfedilmiş olan Ölü Deniz Yazmaları'ndan, Doğu Avrupa Hasidiliği'nden ve Neo-Hasidilik'ten

¹² David Shneer, "Jewish Renewal and the Paradigm Shift: A Conversation with Reb Zalman Schachter-Shalomi" *The Religious Issue Association for Jewish Studies* (Winter 2011), 49; Zalman'a göre dinler arası diyalog bir müddet sonra inanan kimseleri dinlerin doktrinel farklılıkları hakkında tartışmaya sürüklemektedir. Bu tartışmalar neticesinde ise inananlar, kendi inancı dışındaki kimseleri kafir görmeye başlayabilir. *Dialogue of devoutness* ise bundan daha farklıdır ve Tanrı hakkındaki farkındalığı arttırmanın yollarını farklı inançlarla birlikte tartışmaya girmeden aramak gibidir. Konuyla ilgili bk. Shneer, "Jewish Renewal and the Paradigm Shift", 49; Harold Coward (ed.) vd. *Mystics And Scholars: The Calgary Conference on Mysticism 1976* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1977), 31.

¹³ Coward, *Mystics And Scholars*, 31.

¹⁴ University of Colorado Boulder (Colorado Edu), "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi" (Erişim 17 Haziran 2022).

¹⁵ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 13.

¹⁶ Colorado Edu, "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi".

¹⁷ Aziz Benedikt'in (480-547) yolundan giden Molesme manastırından bir grup keşiş, 1098'de Fransa'nın Citeaux köyünde Susteriyan tarikatini kurar. Trappist hareket ise Armand-Jean Le Bouthillier de Rancé tarafından 1664'te Fransa'da kurulmuştur ve Susteriyan tarikatinin katı kuralcı bir koludur. Bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Konya: Vadi Yayınları, 1998), 372.

¹⁸ Shalomi - Hoffman, *My Life in Jewish Renewal*, 97-98, 103, 107-109.

ilham alarak *B'nai Or* (Işığın Oğulları) adlı bir Yahudi cemaati kurmuştur. Zalman'ın kurduğu bu cemaat, Yahudi Yenilenmesi Hareketi için bir model olmuştur. Bu süre zarfında Zalman, dinler tarihi incelemeleri, Ortodoks olmayan çeşitli âlim ve bilim insanları ile yaptığı görüşmeler, Kuzey Amerika kültüründe yaygınlaşan cinsellik ve toplumsal cinsiyet üzerine değişen tutumlar gibi nedenlerle ideolojik ve pratik olarak Ortodoksluktan uzaklaşmaya başlamış, liberal dindarlığa olan bu yönelişi altmışların sonunda daha da güçlenmiştir. Zalman, hareketi restorasyondan yenilenmeye giden bir hareket olarak tanımlamıştır; bu, Kuzey Amerika'da geleneksel Doğu Avrupa Hasidiliği'nin restorasyonu için çaba göstermekten, çeşitli dini ve diğer ilmi (hümanist ve bilimsel) geleneklerle diyalog içerisinde çağdaş Yahudi hayatının yenilenmesine kadar olan kökten bir değişikliktir.¹⁹

1963'te Zalman, Harvard araştırmacısı olan Timothy Leary (1920-1996) ile tanıştıktan bir hafta sonra bir LSD²⁰ deneyimine katılmıştır. Bu tecrübelerde yaşam birliğinin güçlü hissini duyduğunu ancak bu gerçeği yakalamak üzere bütün felsefi-teolojik haritaların yetersiz kaldığını açıklamıştır. Bu ve diğer halüsinasyonel deneyimlerden çok etkilendiği için makaleler yazmış ve konferanslar vermiştir. LSD deneyimlerinin, Ba'al Shem Tov (1700-1760) ve diğer mistik yolculuklardaki "ruh yükselişleri" ile mukayese ederek "gelenekçiler ile ehil kimselerin kullandığı diğer zihin açıcı maddeler ve teknikler gibi uyuşturucu da neden kutsal olarak kullanılmınsın?" şeklindeki soruyu gündeme getirmiştir.²¹ Ayrıca bu dönem Lubaviç yönetiminin Zalman'ın psikedelik²² ilaçlarla yaptığı deneyimler nedeniyle kendini Zalman'dan ayırdığı bir dönem olmuştur. Bu konu hakkında Zalman'ın LSD üzerine *Commentary* adlı bir dergideki yazısı olan "... ontolojik iddialarımın tüm geçerliliği şüphelidir." şeklindeki cümlelerinin Zalman'ın Lubaviç çevresinden kovulmasına

¹⁹ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 14.

²⁰ LSD: Kimyasal adı D-Lysergic Acid Diethylamide (D-Liserjik Asid Dietilamid) olan bu madde 1938'de sentezlenmiş, 1950'lerde deneysel bir ilaç olarak kullanılmıştır. 1960'ların sonlarına doğru ise eğlence ve manevi amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. LSD'nin 1960'lardan günümüze dek yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Etkisi 6-12 saat süren LSD'nin en güçlü halüsinojenlerden, yani gerçekte var olmayan ancak birey tarafından algılandığı düşünülen nesnelere görülmesine (halüsinasyon) neden olup gerçeklik duygusunu zayıflatan maddelerden olduğu bilinmektedir. Alındığı dozun derecesine bağlı olarak değişmekle birlikte kullanıcılar genellikle; göz bebeklerinin küçülmesi, terleme, titreme gibi bedensel problemler ile yoğun renkler, anormal şekiller ve ölçüler görme, eşyaların hareket etmesi, seslerin garipleşmesi, yer ve zaman algısının farklılaşması, bedenden ayrılma duygusu gibi zihinsel durumları tecrübe etmektedir. Bk. Torsten Passie, vd. "The Pharmacology of Lysergic Acid Diethylamide: A Review", *CNS: Neuroscience And Therapeutics* 14/4 (Aralık 2008), 295; AMATEM, "LSD (Acid)" (Erişim 8 Ağustos 2022); Ayrıca LSD ve mistik tecrübelerin benzerliği hakkında bk. Tarık Gözütok, "Bir Bilimsel İhtilaf Örneği: LSD ve Mistik Tecrübe", *Mavi Atlas* 3 (Ekim 2014), 122-132.

²¹ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 14.

²² Birincil etkisi olağandışı bilinç durumlarını tetiklemek olan halüsinojenik madde sınıfına psikedelik adı verilir. Bu maddeler, belirli psikolojik, görsel ve işitsel değişikliklere ve büyük ölçüde değişmiş bir bilinç durumuna neden olur. Bilimsel ve kültürel etkiye sahip en yaygın psikedelik, LSD'dir.

neden olduğuna dair bir iddia da bulunmaktadır. Zalman, Habad Hareketi ile ters düşünce yoluna bağımsız bir Hasidi olarak devam etmiştir.²³

1960'ların ortalarında Rabbi Zalman²⁴ ilk eşinden anlaşmalı olarak boşanmış ve kısa sürecek başka bir evlilik yapmıştır. Tüm bu süreç, Zalman ile yerel Yahudi Enstitüsü arasında gerilim oluşturmuştur. 1950'lerde bu sakin şehre geldiğinde geleneksel ancak yeniliğe açık bir Habad Hasidi iken sonraki on yılda bağımsız ve radikal da denilebilecek birine dönüştüğü görülmüştür.²⁵ Ayrıca Zalman, evde ibadeti benimseyerek günümüzdeki bağımsız minyan grupların çoğalmasının habercisi olan Havura Hareketi'nin²⁶ büyümesinde de öncü olmuştur.²⁷

1968'de Cincinnati'deki Hebrew Union College'dan Hebrew Letters Doktorası'nı (DHL) tamamlayan Zalman, Hasidik danışmanlık şekilleri üzerine bir tez yazmıştır. Bu proje *Sparks of Light* (1983) ve *Spiritual Intimacy* (1990) adlı iki kitabını yazmasına yön vermiştir. Kuzey Amerika'da Yahudiler ve diğer din mensuplarına dersler vermiş, 1968-1969'da Brandeis Üniversitesi'nde Antik Sami Dilleri alanında yüksek lisansa girmiş ve Massachusetts'teki *Havurat Shalom*'da onursal katılımcı olarak gayri resmi danışmanlık yapmıştır. 1970'lerde Zalman'ın Habad Hareketi'nden düşünce yapısı olarak birlikte uzaklaştığı yoldaşı Carlebach'ın fikirleri, Zalman'dan keskin bir biçimde ayrılmıştır. Her ikisi de Yahudiliğin canlanmasının farklı yollarla gerçekleşeceğine inanmıştır; Carlebach ve takipçileri geleneğe daha bağlı bir neo-Hasidiliği savunurken Zalman ve takipçileri daha eşitlikçi bir Yahudi Yenilenmesi yolunu arzulamıştır.²⁸

1970'lerin başında Arthur Green, Zalman ve diğer bazı kişiler Somerville'de, kendilerini Yahudi maneviyatını araştırmaya ve duaya adanmış eşitlikçi bir Yahudi cemaati olan *Havurat Shalom*'u kurmuştur.²⁹ Yine 1970'lerin başında Zalman, Kuzey Kaliforniya'da yeşeren Hippi Kültürü'nü özümseyerek Budizm, Hıristiyanlık ve İslam'a artan ilgiyi takip etmiştir. Burada Universalist Sufi Topluluğu'nun üyeleriyle ilişkiler kurarak Pir Vilayat Inayat Khan gibi isimlerle arkadaşlık kurmuştur. 1975'te

²³ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15; New Voices, "Reb Schneerson Skips the Acid Test" (Erişim 8 Ağustos 2022).

²⁴ Zalman, Habad Hasidi iken kendisine "Rebbe Zalman" denilmekteydi ancak Habad Hasidiliğinden ayrıldıktan sonra kendisine genellikle "Rabbi Zalman" denilmeye başlanmıştır.

²⁵ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15.

²⁶ Havura, İbranice'de "arkadaşlık veya dostluk" anlamına gelir ve kendi aralarında daha samimi bir Yahudi cemaati meydana getiren ufak gruplar bu şekilde adlandırılır. Modern Havura Hareketi ise 1960'larda ABD'nin modern sinagoglarını yetersiz gören ve Yahudi dini yaşamı ile tecrübesini ufak topluluklar şeklinde ilerleterek hayatını sürdürmeyi tercih eden genç Yahudiler içerisinde oluşan bir harekettir. Bk. İsmail Başaran, *Ana Hatlarıyla Amerikan Yahudiliği Tarihsel Süreç ve Gruplar* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020), 105.

²⁷ The Times of Israel (The Times of Israel), "Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas to New Age Judaism" (Erişim 17 Haziran 2022).

²⁸ Yaakov Ariel, "Jews and New Religious Movements An Introductory Essay", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 15/1 (Ağustos 2011), 10-11.

²⁹ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4869.

Pir Vilayat, Rabbi Zalman'a duyduğu saygı ve hayranlık nişanesi olarak onu *seyh* statüsünde üyeliğe kabul etmiştir.³⁰

1975'te üçüncü evliliğini Elena Rappaport ile gerçekleştiren Zalman, Philadelphia'ya yerleşmiş ve 1985'te emekli olana kadar buradaki Temple Üniversitesi'nde Yahudi Mistisizmi ve Din Psikolojisi alanında uzman olarak görev yapmıştır. Ayrıca Kanada'dakine benzer şekilde *B'nai Or* Topluluğu kurmuş ve Mount Airy'deki evini dua, ders ve meditasyon da dahil olmak üzere Yahudilik ile birlikte diğer dinlerin de konuşularak yeniliklerin ortaya konulduğu bir merkez haline getirmiştir. *Reconstructionist Rabbinical College (RRC)* ve yakınlardaki diğer kurumlardan öğretim üyeleri ile öğrenciler de Zalman'ın evinin çevresine gelmiş ve böylece ortam, ilerici Yahudi yaşamının gelişimine ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Zalman, RRC'de part-time olarak çeşitli dersler vermiştir.³¹

Aynı dönem içerisinde Richard Siegel, Rabbi Michael Strassfeld ve Sharon Strassfeld editörlüğünde *The Jewish Catalog, Do-It-Yourself Judaism Kit* (1973) adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu eser sonrasında hareket daha fazla kişi tarafından tanınmaya başlamıştır. 1980'lerdeki gelişmelerle birlikte harekete İngilizce okumalardan, şiirlerden, ilahilerden ve farklı dini spiritüel geleneklerden öğeler eklenmiş; böylece geleneksel Yahudi ibadet tarzından hızla ayrılmaya başlanmıştır.³² 1980'de Amerikan Yahudiliğinin belirli mezhepleri hahamlık müessesesinde kadınların da yer alması görüşünü değerlendirmeye başladığında Zalman, hareketin erken dönemlerinde aktif rol oynamış kadınlarından Lynn Gottlieb'i haham olarak atamıştır.³³

1985'te Zalman, *B'nai Or*'un ismini cinsiyetten bağımsız ve eşitlikçi bir yapıdaki *P'nai Or* "Işığın Simaları" ile değiştirmiştir.³⁴ Hareketteki bu gibi gelişmeler neticesinde gittikçe büyüyen topluluk, feminist mensupların teşvikiyle *P'nai Or Religious Fellowship* (Işığın Simaları Din Kardeşliği) olarak yeniden adlandırılmak istenmiştir. 1993'te ise Zalman'ın Philadelphia'daki yakın meslektaş Rabbi Arthur Waskow, kendi kurduğu *Shalom Center*'i, *P'nai Or* ile birleştirerek *ALEPH: Alliance for Jewish Renewal*'ı kurmuştur.³⁵ Dolayısıyla ileride bahsi geçecek olan *Tikkun haLev* "Kalbin Onarımı" ve *Tikkun Olam* "Dünyayı Onarma" ilkeleri birleştirilmiştir.³⁶ Böylece Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin manevi ve aktivist kolları resmi olarak tek çatıda bir araya getirilmiştir.³⁷ Philadelphia merkezli kurum, yaklaşık 80 haham atamıştır.³⁸ Bu dönemde Zalman, İsrail ile birlikte bütün dünya için dilediği "barış"

30 Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15; The Yesod Foundation, "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi, Father of Jewish Renewal, Dies at 89" (Erişim 30 Ekim 2022).

31 Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15.

32 Özalp, "Yahudi Yenilenme Hareketi", 591.

33 Colorado Edu, "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi".

34 Özalp, "Yahudi Yenilenme Hareketi", 591; ALEPH, "Reb Zalman".

35 Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15.

36 ALEPH, "Reb Zalman" (Erişim 8 Ağustos 2022)

37 Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15.

38 Haaretz, "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi, Father of Jewish Renewal, Dies at 89" (Erişim 17 Haziran 2022).

arzusunun bir simgesi olarak, İbranice'deki *shalom/barış* kelimesinden gelen, *Shalomi* ifadesini kendi adına eklemiştir.³⁹

1984'te Zalman, Lama Vakfı'nda inzivaya çekilmiş, kırk gün sonra bu inzivadan ruhsal olgunluk hakkında yeni bir öğretiyle dönmüştür. Daha sonra Zalman, Dr. Jean Houston'ın çalışmalarından etkilenerek dördüncü eşi Eve Ilse ile *Wisdom School* adlı yetişkin eğitim girişimini açmıştır. Ayrıca Zalman bu dönemde, hareketin günlük işlerini kademeli olarak devretmeye başlamıştır. 1990'da Zalman, hahamların koordinasyonu için daha resmi yapılar oluşturmak adına Rabbi Marcia Prager ile çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmaların devamı olarak ilerleyen dönemde *ALEPH Koordinasyon Programı* kurulmuştur.

1990'da Zalman, sürgünle nasıl başa çıkılacağı konularında görüş alışverişinde bulunmak amacıyla Tibet Budistleri ve liderleri Dalay Lama ile görüşmek için Hindistan'a gitmiştir. Buradaki diyalog ve Zalman'ın bu diyalogdaki önemli rolü, Rodger Kamenetz'in best-seller kitabının (*The Jew in the Lotus*) odak noktası olmuştur. Kitap, Zalman'ın yetenekli bir din öğreticisi ve dinler arası uygulayıcısı olarak profilinin yükselmesine yardım etmiştir.⁴⁰

Birkaç yıl içinde Zalman, Naropa Enstitüsü'nde Dünya Bilgelik Kürsüsü makamına davet almıştır. Bu akademik ortamda, ekümenik maneviyat ve derin düşünceye dayalı Yahudiliği öğretebileceği bir alan bulmuş ve 2004'te emekli olana dek öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴¹ Ayrıca Boulder Yahudileri ile diğer dinler arası topluluklarca çokça sevilen Zalman, sinagogların çoğunda kültürel ve sivil etkinliklere katılmıştır.⁴² Zalman, dünyanın her yerinden bireylere eğitim vermek ve danışmanlık yapmak için dijital iletişimi yaygın olarak kullanmış hatta 1990'lar boyunca *Siber Rabbi* olarak anılmıştır.⁴³

1993'e gelindiğinde Zalman, *Paradigma Shift: From the Jewish Renewal Teachings of Reb Zalman Schachter-Shalomi* adlı eserini yayımlamıştır. *Paradigma Shift* Hasidik uzmanlara göre, Hasidik öğretilerin ve anlatıların bir koleksiyonu şeklinde hazırlanmış olan *Wrapped in a Holy Flame: Teachings and Tales of The Hasidic Masters* (2003) adlı eserden önce Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin en kapsamlı anlatısı olmuştur. *Paradigma Shift*'te daha önce yazılmış makaleler, röportajlar, meditasyonlar, teoloji, pratik öneriler ve hatta politik yazılar dahil Zalman'ın son otuz yıldaki öğretilerinin bir kaydı ve Yahudi Yenilenmesi fikri için bir çağrı bulunmaktadır. Burada adı geçen eserler Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin en önemli eserlerinden görülmektedir.⁴⁴

³⁹ Colorado Edu, "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi".

⁴⁰ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 15-16.

⁴¹ Colorado Edu, "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi".

⁴² BLDRfly, "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi's Bold Mystical Legacy On Judaism, And Boulder" (Erişim 30 Ekim 2022).

⁴³ The Yesod Foundation, "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi, Father of Jewish Renewal, Dies at 89".

⁴⁴ Shaul Magid, "Rainbow Hasidism in America: The Maturation of Jewish Renewal", *The Reconstructionist* 68/2 (Bahar, 2004), 35-36.

1997'ye gelindiğinde ise Zalman, hareketin altın yıllarını yeniden oluşturmak üzere *From Age-ing to Sage-ing* adlı kitabın ortak yazarlığını yapmıştır.⁴⁵ Zalman mevcut Yahudiliğin kullandığı sistemin, *Aralık Yılları* olarak adlandırdığı yaşamın son demlerindeki yolculuk için yetersiz kaldığını düşünerek Gazeteci Sara Davidson ile iletişime geçmiş ve onunla birlikte Boulder'da her cuma günü haftalık toplantılar yapmıştır. 1997'de ise yaklaşık iki yıl süren bu toplantıların ürünü olan *The December Project* kitabı yayımlanmıştır.⁴⁶

2004'te Rabbi Zalman, Dalay Lama ve Piskopos Desmond Tutu ile diyalog kurduğu Vancouver Barış Zirvesi'ne katılmıştır. Aynı yıl öğrencisi ve yardımcı yazarı Netanel Miles-Yépez ile birlikte *Inayati-Maimuni Tarikati*'ni kurmuş, Rabbi Avraham Maimuni'nin (1186-1237) orta çağ Sufi-Yahudi öğretilerini canlandırmış ve Ba'al Shem Tov'un Hasidik anlayışı ile Hazrat Inayat Khan'ın (1882-1927) evrensel sufizm anlayışını bir araya getirmiştir.⁴⁷

2014'te Rabbi Zalman'a Massachusetts'teki Hebrew College tarafından fahri doktora verilmiştir.⁴⁸ Kısa bir süre sonra, Isabella Freedman Jewish Retreat Center'da bir şavuot inzivasına liderlik etmek için Connecticut'a gitmiş ve bu inzivadan sonra zatürreye yakalanmıştır.⁴⁹ Biri lezbiyen bir hahama sperm bağıışı yoluyla olmak üzere on bir çocuğu⁵⁰ ve pek çok torunu olan Zalman, seksen dört yaşında, Colorado'daki evine döndükten sonra 3 Temmuz 2014'te ölmüştür.⁵¹

2. Yahudi Yenilenmesi'ni Harekete Dönüştüren Etkiler ve Hareketin Etkilendiği Olgular

Yahudi Yenilenmesi Hareketi başlı başına ortaya çıkmış bir hareket değildir. Hareketin lideri Zalman, bahsedildiği üzere, Habad Hareketi'ne bağlı bir elçi olarak elçilik faaliyetlerini kendi anlayışına göre yürütmekteydi. Zalman'ın cinsiyet eşitliği anlayışı ile toplumsal yardımlaşma metodu her zaman Habad Hareketi'ndeki rebbelere ve üst kimselere uymamaktaydı. Bu nedenle dönemin Yahudiliğinin maneviyatı tam olarak hissettiremediğini düşünen Zalman, Yahudiliğin dönemin ihtiyaçlarına göre revize edilerek yenilenmesi gerektiğine inanmıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı Zalman, 1960'ların başlarında Habad Hareketi ile yollarını ayırmıştır. Zalman, Budist, Hindu ve Sufi cemaatlerin Amerikan kollarına mensup pek

⁴⁵ The Times of Israel, "Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas to New Age Judaism".

⁴⁶ Sara Davidson (Sara Davidson), "The December Project" (Erişim 17 Haziran 2022); The Times of Israel, "Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas to New Age Judaism".

⁴⁷ The Inayati-Maimuni Order, "About" (Erişim 21 Ağustos 2022).

⁴⁸ Hebrew College, "Past Honorary Degree Recipients" (Erişim 30 Ekim 2022).

⁴⁹ Jewish Telegraphic Agency (JTA), "Zalman Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas To New Age Judaism" (Erişim 30 Ekim 2022).

⁵⁰ The Times of Israel, "Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas to New Age Judaism".

⁵¹ Kolaleph The Voice Of Aleph: Alliance For Jewish Renewal (Kolaleph), "Reb Zalman 1924-2014" (Erişim 30 Ekim 2022).

çok Yahudi ile tanışarak ve çeşitli yeni dini hareket merkezlerini ziyaret ederek dost edinmiştir.⁵²

Bu noktada Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Amerika'daki yirminci yüzyılın sonlarındaki dini senkretizme güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Zalman, Yahudi olmasının yanı sıra bir Sufi öğreticidir ve hareket dahilinde pek çok meditasyon modellerini öğretmekte, farklı dinlerin fikir ve uygulamalarını rahatça özümseyerek bunları Yahudi ibadet modeline eklemektedir. Bu açıdan Yahudi Yenilenmesi Hareketi, anti Ortodoks çizgidedir. Hareket, Yahudiler ile Yahudi olmayanların ortak manevi bağlam kurmasını hedeflediğinden dolayı geleneği aşarak eklektik bir yapıya sahip olmuştur. Dünyadaki bütün dinlerin bazı temel gerçekleri kendinde barındırdığına, dinler arası iletişimin dünyanın iyileşmesine katkı sağlayacağına ve genel anlamda dinlerin medeniyetin gelişimini sağlayacağına inandığı için Zalman, diğer dinlerle müspet ilişkiler kurmuştur.⁵³

Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin genel olarak etkilendiği oluşumlar içerisinde ilk ve en belirgin şekilde Hasidilik bulunmakta daha sonra klasik Yahudi dindarlığı, orta çağ Kabalası, Budizm'in Batı versiyonu, İslami Sufizm, Hıristiyan manastır hayatı, Amerikan pragmatizmi, Yeniden Yapılanmacı Yahudilik ve ilerici Amerikan siyasi aktivizmi ile çevreciliğinin bir karışımı yer almaktadır.⁵⁴ Ayrıca hareket, 1960'ların karşı kültür,⁵⁵ ekolojik ve feminist hareketlerine de dayanmaktadır.⁵⁶ Hareket'in dikkat çeken özelliği ise, Hasidilik ile Yahudi mistisizminin ritüelleri ve dindarlık şekliyle temellendirilmesine rağmen katı Ortodoks sayılmayacak bir Yahudiliği ihtiva etmesidir.

Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Mordecai Menahem Kaplan'ın Yeniden Yapılanmacı Yahudiliği'nin perspektifindeki Amerikan pragmatizminden de

⁵² Ariel, "Jews and New Religious Movements An Introductory Essay", 10-11.

⁵³ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4869-4870.

⁵⁴ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4869.

⁵⁵ Karşı kültür, genel anlamda bir toplumda kabul gören genel kültürün karşısı olmayı ifade eder. Kavramsal olarak ise 1960'lı yıllarda ABD'de hayatın amacını sorgulayan gençlerin hükümetin politikalarına ve yaşadıkları kültürel çevreye karşı eleştirel yaklaşımlarıyla ortaya çıkan bazı toplumsal hareketlere işaret eder. Bu protestolar özellikle Vietnam Savaşı karşıtlığı ile başlamış, zamanla farklı sosyal ve politik konuları da kapsamıştır. Önceki kuşak ile aynı istekleri paylaşmayan gençler, yaşadıkları toplumu eleştirmişler ve farklı bir dünya kurmanın peşine düşmüşlerdir. Uyuşturucu, yeni müzik türleri, farklı kılık kıyafetler ve toplumsal normlardan kopuş karşı kültür ile bağdaştırılır. Karşı kültür hareketinin ortaya çıkışında ekonomik (refahın artması), politik (Vietnam Savaşı), toplumsal (nüfus artışı, şehirciliğin gelişmesi) ve psikolojik (manevi arayışlar) olmak üzere çok sayıda etken vardır Bk. Hüma Abay, *1960'lı Yıllarda Başlayan Karşı Kültür Hareketlerinin Grafik Tasarıma Yansımaları* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 9-19.

⁵⁶ Brooke Lober, *Conflict And Alliance In The Struggle: Feminist Anti-Imperialism, Palestine Solidarity, And The Jewish Feminist Movement Of The Late 20th Century* (Arizona: Arizona Üniversitesi, Department Of Gender And Women's Studies, Doktora Tezi, 2016), 214.

etkilenmiştir.⁵⁷ Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, Amerika'da yaşayan Yahudilerin modern Amerika'ya uyum sağlayamaması nedeniyle Yahudiliğin son bulması tehlikesine karşı, Yahudiliği bir medeniyet şeklinde görmek suretiyle Yahudiliğin her zaman değişen, dönüşen, gelişen bir yapıda olduğunu ve bir hayat tarzı olarak özümsemesi gerektiğine inanmaktadır. Bu açıdan Kaplan'ın görüşü, pragmatik bir tutumla geçmişten kalan geleneği, modern dünyadaki kişinin gereksinimlerine uygun olarak yeniden ele almaktır.⁵⁸ Pek çok açıdan Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Kaplan'ın çağdaş Yahudiliğe olan temel eleştirilerini benimseyerek onu Hasidilik ve mistisizm ile harmanlamıştır. Yahudi Yenilenmesi, birçok modern öncesi Kabalist'in tersine, halaha ile geleneği kaynaştıran ve Yahudi pratiklerine bağlılığın hakiki bir Yahudi yaşamı için gerekli olduğuna inanan bir çeşit post-halahik Yahudilik'tir. Bu noktada hareketin merkezi ile Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin merkezi olan *Reconstructionist Rabbinical College/RRC*'in, eskiden Muhafazakâr Yahudiliğin merkezinin de bulunduğu şehir olan Philadelphia'da olması rastlantı olmamalıdır. Ayrıca *Havurat Shalom*'un kurucu ortağı Arthur Green'in on yıl boyunca RRC'in başkanlığını yapması da kayda değerdir.⁵⁹

Zalman bir röportajında "Yahudi Yenilenmesi" olarak adlandırılacak oluşumun kurumsallaşması gerektiğine karar vermesinin Daniel Siegel'in (Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin ilk hahamı) gitmiş olduğu Philadelphia'daki Yeniden Yapılanma semineri sonrası olduğunu açıklamıştır. Daniel Siegel, Yeniden Yapılanma seminerine gitmiş ve aktarılanları yeterince tatmin edici bulmayarak Zalman'ın kendisini haham olarak görevlendirmesini istemiştir.⁶⁰

Diğer kayda değer etkiler ise liberal/ilerici siyaset ve Siyonizm'dir. Yahudi Yenilenmesi Hareketi aslında politik bir hareket değildir ancak Kuzey Amerika'daki Yeni Yahudi Solu'nun (New Jewish Left) hemen hemen bir parçasını oluşturmaktadır. Çevre, savaş, fakirlik, açlık, AIDS, kadın meseleleri, küreselleşme ve tek taraflı saldırganlık hususlarında ilerici siyasi duruşları desteklemektedir. Bu konularda hareketin önemli aktivistleri bilhassa Arthur Waskow ve Michael Lerner'dır. Lerner'ın iki ayda bir yayımlanan dergisi *Tikkun*, Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin siyasi bir kolu olarak görülmektedir. Siyonizm konusunda ise resmi bir politika bulunmamakla birlikte delillerin çoğu hareket mensuplarının İsrail Devleti'nin var olma hakkının savunucuları anlamında birer Siyonist olduğunu göstermektedir. Mensupların birçoğu da 1967 sınırlarında bir Filistin Devleti'nin destekçisidir ve işgali ahlâken ve manen, ulus olarak İsrail'e din olarak da Yahudiliğe zararlı görmektedir. Baskın olan bu görüştür ve *Tikkun* dergisi de bu görüştedir.⁶¹

⁵⁷ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4869-4870.

⁵⁸ İbrahim Ethem Aydın, "Mordecai M. Kaplan'ın Yeniden Yapılanmacı Yahudiliği Geliştirmedeki Metodu ve Temel Esasları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (Şubat 2022), 31-32.

⁵⁹ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4870-4871.

⁶⁰ Shneer, "Jewish Renewal and the Paradigm Shift", 50.

⁶¹ Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4871.

Hareket kendisini, Filistinli Müslümanlarla, özellikle de sufilerle diyalogun ilk ve süregelen destekçisi olarak görmektedir. Özellikle 1960'larda Yahudi-Müslüman diyalogunun az olduğu dönemlerde, manevi ve politik hususlarda iletişim kurmada iyi olmuşlar; ilerici solcular olarak, çoğu Filistinli sivil nüfusun menfi haline üzülerek İsrail'i işgalci olarak görmüşlerdir. Böylece Diaspora Yahudiliği'nde çok yaygın olan militan milliyetçiliği reddettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Hareket için en önemli düşüncelerden biri Yahudiliğin Yahudi halkıyla sınırlı kalmayarak insani kaygılar üzerine düşünen evrensel bir Yahudilik olması vurgusudur. Yahudi pratiğine adanmışlıkla harmanlanan bu evrensellik düşüncesi, Yahudi Yenilenmesi Hareketi'ni modern Yahudilik içerisinde farklılaştırmaktadır.⁶²

3. Hareketin Öne Çıkan Görüşleri ve Uygulamaları

3.1. Dört Dünya Görüşü

Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nde, Zalman'ın öğretilerinde yer alan ve ibadetlerde kullanılan "Dört Dünya" adlı mistik şema önemli bir yere sahiptir. Dört Dünya, Kabalistlerin tanımladığı dört mevsim, dört element veya ruhun beş aşamasıyla eşleştirilebilir.

Zalman, ruhu, Kabala'daki gibi⁶³ beş aşama olarak tanımlamıştır. Bunları, benliğin farklı taraflarını ve varlık-bilmek olgularının yollarını keşfetmede faydalı görmüştür. Beş aşamanın en alt seviyesine *nefes* denmektedir ve bu, amele denk düşmektedir. Diğer aşamalar *ruah* his aşaması; *neşama* entelektüellik, diğer ikisi ise sözlü ve söylemsel zihnin ötesinde olan *hayya* ve *yehida*'dır. Son ikisi sırasıyla, anlayışımızın ilerisindeki yaşam düzeyleri ve Tanrı'yla ebedi birliktelik halindeki benliğin birincil cevheri şeklinde düşünülür. Herhangi bir bireyden bahsedildiğinde beden ve ruhun bu beş aşaması kast edilmektedir. Dikkat ile uyum sağlama, aşamadan aşamaya ve odaklanılan şeylere göre değiştiğinden dolayı ruh buna göre tezahür etmektedir. Örneğin; atletizmle meşgulken *nefes*, müzik dinlerken *ruah* aktiftir. Ayrıca aşamalar her zaman buradaki gibi keskin bir biçimde ayrılmış değildir ve birbirlerine bağımlıdır. Zohar'da geçtiği üzere her bir kimseye *nefes* verildiği için ilk olarak *nefes* ile başlanmakta ve devamında ruh, niyet-meditasyon ile diğer dört aşamaya doğru arındırılmaktadır. Ruhun beş aşaması gibi bu dört aşama da geleneksel olarak dikey biçimde düzenlenmiştir ve fiziksel düzlemde ruhaniyete doğru ilerlemektedir.⁶⁴ Meydana gelen her şey alemlerin dördünde de eş zamanlı meydana gelir. Dört dünya şunlardır: *Assiya*, *Yetzira*, *Briya*, *Atzilut*.

Assiya; fiziksel dünya ve ameldir. Burada akla uygun somut gerçekler ve bunların verileri yer alır. Burada kişi, bunları gördükçe fiziki dünyanın ve doğa yasalarının farkına varmakta ve Tanrı'nın yarattığı bir varlık olduğunu kavramaktadır. Ruh yönü, *nefes*'tir. *Yetzira*; subjektif yaşam hislerin, yani hassaslık ve içgüdüsel duyguların dünyasıdır. *Yetzira*'da her şey eşzamanlı olarak görülmekte ve

⁶² Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4871.

⁶³ Abraham Cohen, *Everyman's Talmud The Major Teachings of the Rabbinic Sages* (London: The Temple Press, 1949), 77.

⁶⁴ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 38-39.

burada karşılıklı bağımlılık ve ilişki problemleri bulunmaktadır. Bu dünyada duygusal varlık uyum sağlamakta; olumsuz olan kin, hayal kırıklığı, kibir ve paranoya duyguları; minnet, şükür ve mutluluk gibi olumlu duygularla yer değiştirmektedir. Burada empati, tevazu ve ölümlü olmanın farkındalığı öğrenilmektedir. Ruh yönü, *ruah*'tır. *Beriya*; hava, akıl, tefekkür ve saf düşüncenin sembolik dünyasıdır. Bu dünyadaki her şey bir kalıbın parçasıdır ve dolayısıyla her şey bir anlam içerir. Burada, düşünülebilir ve anlaşılabilir şeyi bilmek ve son noktaya erişmek için bireye kendisini zorlaması emredilmiştir. Bu; şiir, merak, sezgi ve görselleştirmenin özüdür. Ruh yönü, *neşama*'dır. *Atzilut*; ateş, derin ilahi sezginin ve Tanrı ile varlığın bütünsel dünyasıdır. Gerçeklik birleştirilmiştir; her şey tektir. Bu, insanın kendisini Tanrı'nın ateşinin bir kıvılcımı olarak gördüğü özler dünyasıdır. Dua eden insanın kendisi değildir; Tanrı içimizde dua etmektedir. İnsan, Tanrı'nın gözüyle kendisini görmektedir. Ruh yönleri, *hayya* ve *yehida*'dır.⁶⁵

Bahsi geçen dört dünya yükselen sıradadır. Yani, Assiya, eylem dünyası; Yetzira, duygu dünyası; *Beriya*, bilgi dünyası ve *Atzilut*, varlık dünyasıdır. Yahudi mistisizminde, söz konusu dünyalar İlahi isim olan *Y-H-V-H* harfleriyle temsil edilmektedir: *Atzilut*'u temsil eden *Yod*; *Beriya*'ı temsil eden *Heh*; *Yetzira*'yı temsil eden *Vav* ve *Assiya*'yı temsil eden *Heh*'dir. Bu harfler dünyaların dizilimindeki gibi üst üste dizildiğinde insan figürü gibi görünmektedirler. Bu da insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığını göstermektedir (bk. Yaratılış 1/27).⁶⁶

Hareket mensupları, sözü edilen Dört Dünya'dan birlikte akan on sekiz ilkeyi tasdik etmektedir. İlkeler ALEPH sitesinde madde madde yer almaktadır. Burada kısaca maddelerin ana fikrinin şöyle olduğu görülmektedir: Bireyin ruhu ile Kutsal'ı gelişen bir süreç olarak görmek, *Dişil*'in ortaya çıktığı bir dönemde bulunmaktan dolayı bilinç ve eylemin dönüşümüne açık olmak, manevi gelişimin sağlanması adına güvenli bir ortam oluşturmaya çalışmak, kadınların ve erkeklerin Yahudiliğin bütün alanında tam ve eşit olmalarını sağlamak, bireylerle dünyadaki bütün diğer yaşam formları arasındaki ilişkileri yeniden dengelemeye çalışmak.⁶⁷

3.2. Şekina

Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nde, günümüz bireylerinin '*Dişil*'in ortaya çıktığı zamanda yaşamalarından dolayı bilinç ve eylem dönüşümüne ihtiyaç duyduğu görüşü bulunmaktadır. Bu noktada Kutsal olanla deneyimsel bir bağlantı arayışı düşüncesi ön plana çıkmaktadır ve bu, tanrısallığın *dişil* yönünü tanımayı gerektirmektedir. Böylece mensuplar, Yahudi mistisizminde genellikle kadın figüründe gösterilen Tanrı'nın içkin varlığı olan *Şekina*'ya yönelmektedirler.⁶⁸

⁶⁵ ALEPH, "Four Worlds Judaism" (Erişim 17 Haziran 2022).

⁶⁶ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 39.

⁶⁷ M-Josée Posen, *Hope And Tradition: Jewish Renewal Strategies to Reconstruct Jewish Theology* (Ontario: Ottawa Üniversitesi, Graduate Program in Classics and Religious Studies, Doktora Tezi, 2007), 19; ALEPH, "Eighteen Principles" (Erişim 17 Haziran 2022).

⁶⁸ Chava Weissler, "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement", *NASHIM: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues* 10 (Sonbahar 2005), 59; İbranice *PAUİFD*, 9 (2) 2022

Hareket mensupları, Tanrı'nın insan dilinde anlaşılamayacağını ve birden fazla imgede ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Burada hareketin diğer anlayışlardan farklı olan noktası, Kabala'daki ilâhlığın dişil unsuru olan Şekina anlayışını yeniden şekillendirmeleri olmuştur. Zalman için "ebedi bir dişil" vardır ve buna göre Şekina, bilişsel olmayıp gizemli bir feminen özü ifade eden bir figürdür. Hareket, kendi Şekina anlayışının Kabala'daki Şekina anlayışından farklılık gösterdiğini iddia etmektedir. Harekete göre Kabala'daki Şekina genel toplumsal cinsiyet rollerini kodlamaktadır: Dişildir, pasiftir, alıcıdır ve eril olanın gücünü alarak iletmektedir. Ancak hareketteki Şekina ise bizzat kendisi kadınların varlığını ve gücünü simgelemektedir. Kısaca hareketteki Şekina anlayışı Kabala'daki Şekina anlayışından temelde cinsiyet farklılığına dayanan değişiklikler göstermektedir ve bilhassa hareketin belirli "feminen" niteliklere ayrı bir değer atfettiği görülmektedir.⁶⁹

Zalman'a göre Şekina, ilk bakışta "kadının Tanrısı" olarak algılanmaktadır ve şehvetli ya da ceza verici olmayıp sıcak, yumuşak, koruyucu ve anaç bir imaj taşıyarak kadının gücünü göstermektedir. Hareketin mensupları arasında görüş farklılıkları olmakla birlikte bazısı kadınların sezgisel bilgiye ve Şekina'yla ilgili olan doğal döngülerle alakalı bir bağlantıya sahip olduğunu düşünmektedir.⁷⁰ Şekina'nın mistik sürgünü konusu da kadın bağlamında işlenerek Şekina'nın sürgünü ya da kırılmasının Yahudilikte kadının sözünün veya feminen tinselliğinin olmayışından çıktığı düşünülmüştür.⁷¹

3.3. Paradigma Değişimi İdeolojisi

Dört dünya ve on sefirottan (kozmetik güçler) oluşan teozofik kabalistik anlayıştan gelen bir astroloji sistemi kullanan harekete göre, yeni bir döneme hazırlık olması için Yahudilerin, geçmişin Tevrat'ını yeniden inşa etmelerini gerektiren yeni bir çağ, yani *Age of Aquarius* (Kova Çağı) ortaya çıkmıştır.⁷² Bu çağda paradigma değişimi olacaktır.

"Paradigma Değişimi" bir terim olarak sözlükte "Bir şeyi yapmanın veya bir şey hakkında düşünmenin olağan ve kabul görmüş yolunun tamamen değiştiği bir zaman" şeklinde yer almaktadır.⁷³ Zalman'a göre ise "Paradigma Değişimi" gerçekliği dair yeni bir bakış açıdır. Buna göre eski gerçeklik haritalarına yapılan argümanlar elverişsiz olduğunda yenilerini oluşturmak gerekmektedir. Örneğin; Kopernik'in Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü iddia etmesi ya da Batlamyus'un Dünya'nın

'şekina' ifadesi, Tanrı'nın yeryüzündeki mevcudiyetini ifade eder. Klasik Yahudi literatüründe Tanrı kelimesi karşılığında kullanılan bu ifade, Tanrı'nın şanını belirtmek için de kullanılmıştır. Orta Çağ Yahudi literatüründe ise Tanrı'dan ayrı ve müstakil bir varlık olarak düşünülmüştür. Buna göre şekina, Tanrı ile dünya arasında aracı olarak yaratıldığı düşünülen Tanrı'nın nur biçimindeki şanıdır. Yahudi mistik geleneğinde ise ilâhlığın dişil unsuru olarak görülmüştür (Leyla Salime Gürkan, "Sekine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/331).

⁶⁹ Weissler, "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement", 54, 62.

⁷⁰ Weissler, "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement", 62, 68,72.

⁷¹ Özalp, "Yahudi Yenilenme Hareketi", 593.

⁷² Magid, "Jewish Renewal Movement", 7/4872.

⁷³ Cambridge Dictionary, "Paradigm Shift" (Erişim 23 Temmuz 2022).

evrenin merkezinde olduğunu ileri sürmesi gibi. İşte bunlar birer paradigma kaymasıdır çünkü bu gibi görüşlerde sadece eski paradigmadaki bir detay düzeltilmemiş veya uyarlanmamış, aksine paradigma kökten değiştirilerek dünya görüşü haline gelmiştir.⁷⁴

Zalman “Paradigma Değişimi” terimini uyarlayarak II. Dünya Savaşı ve Holokost’un yanı sıra hippie akımı, feminizm, ekoloji hareketleri gibi pek çok gelişmeyle birlikte Yahudi düşünce ve pratiğinde çeşitli uyarlamaların yapılması gerektiğini söylemiştir. Zalman’ın, bu düşünceyle beraber 1960’ların ortalarından itibaren Ortodoks yenilenmeci şekilde hareket etmekten heterodoks yenilenmeciye doğru evrildiği görülmektedir. Ona göre böyle bir yenilenmede birey, Yahudi ileri gelenlerinin yapıp ettiklerini sorgulayarak mevcut çağda ya da paradigmada meydan okuyucu bir yapıda olup olmadıklarını dikkatlice düşünmelidir.⁷⁵

Zalman bu sürecin ezber bozan bir süreç olduğunu kabul ederek bu süreçte aktif rol alıp toplumu bir bütün halinde etkileyecek mensuplardan “Yahudi Avangard Mensupları” olarak bahsetmektedir.⁷⁶ Rabbi Zalman, kendi Yahudi pratiği yaklaşımına ‘psiko-halaha’ adını vermiş ancak bazı öğrencileri ise daha sonra bunu, ‘integral halaha’ olarak adlandırmıştır. Psiko-halaha ya da integral halaha, önceki Yahudi yasalarının yerini almamakta; eşzamanlı olarak yasa tartışmaları ile kararları kapsamakta ve onları aşmaktadır. Zalman böyle bir yenilenmenin karmaşıklığının farkına vararak devamlılık ve yenilik arasında hassas dengenin bulunması çağrısı yapmıştır.⁷⁷

Yenilenme; dini bir geleneğin ‘magisterium’unu, yani ondan miras kalan bilgi ile bilgeliği yeni bir gerçeklik haritasıyla ya da evrenin paradigmatik anlayışıyla birleştirme mücadelesi olarak nitelenebilir. Dünya gelişmiş ve insan anlayışı genişlemiştir. Gelenek ise gelişen ve değişen anlayışın gereksinimlerine uyum sağlamak için kendini iyileştirmelidir. Bu dahili gelişme ve dışarıya uyum sağlama süreci “yenilenme” olarak görülmektedir. Bu düşüncede hem günümüzdeki gerçek gereksinimler göz önüne alınmakta hem de tarihsel geleneklerden yararlanılmaktadır.⁷⁸ Yani sözü edilen yenilenme olgusu, kutsal geleneği terk etmek demek değildir. Yenilenmenin ‘Paradigma Değişimi’ taraftarları tıpkı geçmişte olduğu gibi gerçekliği görmenin yeni yolları olduğunu kabul edilmesini istemektedir.⁷⁹

Paradigmalar arasında değişim mücadelesi de bulunmaktadır ve iki rakip paradigma arasında çekişmeler görülmektedir. Aslında eski bakış açısı son raddesine gelmiş ve artık organizmanın eski deriyi atması gerekmiştir. Bu noktada geçmişin paradigmatik mirası “süreçler” ve “işlevler” bakımından anlaşılabilir onun hangi işlevi

⁷⁴ Rosie Rosenzweig, “Marge Piercy’s Jewish Feminism: A Paradigm Shift”, *Studies in American Jewish Literature* 17 (Ocak 1998), 82.

⁷⁵ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 68.

⁷⁶ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 68.

⁷⁷ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 68-69.

⁷⁸ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 71.

⁷⁹ Amazon, “Paradigm Shift Renewal Teachings Schachter Shalomi” (Erişim 24 Temmuz 2022).

yerine getirdiği sorgulanmalıdır. Mesele ‘kurban’ ritüeli örneği ile daha iyi anlaşılabilir: Tapınak mevcut olsaydı yapılmaması gereken bir davranışta kurban kesilecekti. Bir çocuk şiirinde geçen “Meryem’in küçük bir kuzusu vardı.” cümlesinden yola çıkılarak bu durum ele alınırsa; Meryem’in hiç yanından ayırmadığı kuzusunu, kendi günahları için feda edip kurban kesmesi ne anlama gelecektir? Bu noktada hayvanın kesildiğini ve belki de yendiğini gören Meryem’in duygularını düşünmek gerekir. Peki günümüzde suçun kefaretinin ödenmesi için ne yapılması gerekmektedir? Bahsedilen paradigmadaki fedakârlık sürecinden bir şeyler öğrenilerek eylemin geçmişteki işlevi yeniden temellendirilmelidir. Zalman, söz konusu fikrin pek çok dini konuyu incelerken zihninde kurduğu düşünme şekli olduğunu ifade etmiştir. Zalman’a göre birbirini takip eden her paradigma kayması önceki kimseler tarafından geçmişte yapılanlardan farklı olduğu için veya öncülleri yanlış algılandığı için heretik olarak damgalanmış; dolayısıyla böyle düşünen kimseler, geçmişi günümüzün üzerine bindirerek hataya yol açmışlar ve halen de bu hataya neden olmaya devam etmektedirler.⁸⁰

Bu noktada Zalman’ın psiko-halaha düşüncesinin somut bir örneği olarak tefilin ele alınabilir. Zalman’a göre tefilin hakkındaki hükümler ve pratikler göz önüne alındığında bu meseledeki fikir birliğinin yakında değişebileceğinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde bar veya bat mitzva olmak üzereyken bir hayvanın öldürülmesiyle elde edilen deriden tefilin yaptırmak istemeyen çocuklar olduğu görülmektedir. Tefilin pratiğini gerçekleştirmek isteyen yetişkinler de bu zorluğu paylaşmaktadır ve geleneğe göre bunun başka bir yolu da yoktur. Zalman’a göre bu meseledeki fikir birliğinin değişimine hazırlıklı olmak gerekmektedir. Buradaki değişim muhtemelen liderler tarafından değil insanların dini pratiklerin anlamını derinleştirmek için çabaladıklarında başlayacaktır. Örneğin; ahşapla çalışmayı seven bireyler kendi tefilin kutularını yapacakları ahşapları kendileri seçecektir. Belki de doğal elyaf kumaştan yapılmış ya da doğal nedenlerle ölen bir hayvanın derisini kullanarak da tefilin yapmak isteyenler çıkacaktır. Ayrıca bahsi geçen meseledeki en önemli nokta bireyin herhangi bir özel yaklaşıma bağlı kalmaksızın dini pratiği tecrübe etmesini cesaretlendirmektir. Örneğin bireyin tefilin içindeki parşömeni kendisinin yazması nasıl olacaktır? Bireyin kendisinin kumaşı yapmayı öğrenerek parşömeni yazması ve kutuyu bizzat kapatması halinde tefilinle ilk temasının gücünün fazlalığını düşünmek gerekmektedir. Bu tecrübeler klasik halahadan farklı olsalar da bu pratikler sayesinde gelenekle kişisel irtibat yeniden kurulacaktır. Ayrıca burada bahsedilenler Zalman’ın ileride bahsi geçecek *Rainbow Tallit* tasarımıdaki ve diğer projelerindeki ‘kendin yap’ (DIY) ruhunu da göstermekte; çağdaş yaşamdaki eko-koşer ve Şabat pratiği yorumları ise Yahudi ritüellerindeki keşif ve yenilik yaklaşımına örnekler sunmaktadır.⁸¹

⁸⁰ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 72-73.

⁸¹ Rose - Miles-Yépez, *Essential Teachings*, 74-75.

3.4. Tikkun Olam Terimi ve Tikkun Dergisi

İbranice’de yeryüzünü onarmak, tamir etmek ve iyileştirmek gibi manaları bulunan *Tikkun Olam* terimi, çağımızda bilhassa Amerikan liberal Yahudilerince eylemler, politik konular, hak ve hukuka uygunluk, hayır işleri, terörizm ve ekoloji problemleri ile sağlıklı beslenme gibi pek çok farklı alanda slogan haline getirilmiştir. Bu terim hukuki, eskatolojik ve mistik kontekste farklı manalara gelecek biçimlerde kullanıldığından dolayı Yahudi dini literatüründeki gerçek manasını tam olarak bilmek zordur. Ancak 1986’da Yahudi Yenilenmesi üyesi Michael Lerner, bizzat kurup genel yayın yönetmenliğini yaptığı sol görüşlü liberal bir dergiye Yahudiliğin temelini gösterdiğini ileri sürerek *Tikkun* adını koymuş ve bu terimin ünlenip çağımızdaki manasını almasına öncülük etmiştir.⁸²

Michael Lerner, o zamanlardaki eşi psikoterapist Nan Fink ile birlikte neo-muhafazakâr olan *Commentary* adlı dergiye sol kanatlı bir alternatif olarak düşünülen, politik ve kültürel bir dergi olan *Tikkun*’ı kurmuştur.⁸³ Böylece Lerner, *Tikkun Dergisi* ile Yahudi Yenilenmesi yaklaşımını merkeze alan bir topluluk ağı kurmayı amaçlamıştır.⁸⁴ Derginin açılış paragrafında Lerner, Amerikan Yahudi düzeninin kayıtsızlığına karşı hayal kırıklığı yaşadığını söylemiş ve Yahudilerin liberal siyasete bağlılığının politik çıkarlara değil temel Yahudi değerlerine dayandığını vurgulayarak *Tikkun Dergisi*’nin “Peygamberlik geleneğini” diri tutmada önemli bir rolü olmasını arzuladığını dile getirmiştir.⁸⁵

Derginin kendi açıklamasına göre ‘*Tikkun*’ bir Yahudi geleneği terimidir ancak Yahudilikte yeryüzünü iyileştirmenin önemi kadar yabancılara iyilik de önemli görülmektedir. Bu nedenle *Tikkun*, çeşitli manevi, dini, seküler geçmişi olan kimselerin de düşüncelerini ihtiva eden dinler arası, seküler-hümanizmi benimseyen hoşgörülü bir oluşum olmaktadır. *Tikkun Dergisi*’ne göre *Tikkun*’ın genel amacı, Yahudi eserlerinde çokça geçen ‘*Tikkun Olam*’ ya da ‘*Dünyayı Onarmak*’ terimindeki gibi yeryüzünde bozulmuş olan her şeyi iyileştirmek ve bunların onarımına yardım etmektir. Bu amaçla toplumun her kesimindeki kimselerle iletişim kurulmakta, ksenofobi (yabancı düşmanlığı) yüzünden zorbalık gören mazlumlar dinlenmekte, insanların mutlulukla yaşamlarını idame ettirmeleri için planlar kurularak daha güvenli ve kapsayıcı bir dünya oluşturmak için çalışılmaktadır.⁸⁶

Lerner, önceki nesil Yahudilerde var olan Amerika’ya uyum sağlama problemini göz ardı etmenin genç Yahudilerdeki yabancılaşmayı körüklediğini düşünmüştür. Bu nedenle Lerner, yabancılaşmaya başlamış olan Yahudilere kökleri Yahudiliğe bağlı

⁸² Mürsel Özalp, “Yahudilik’te ‘*Tikkun Olam*: Dünyayı Tamir Etme’ Kavramı Üzerine Bir Araştırma”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 293-295.

⁸³ Jonathan Krasner, “The Place of *Tikkun Olam* in American Jewish Life”, *Jewish Political Studies Review* 25/3-4 (Sonbahar 2013), 86.

⁸⁴ Posen, *Hope And Tradition*, 20.

⁸⁵ Krasner, “The Place of *Tikkun Olam* in American Jewish Life”, 86.

⁸⁶ *Tikkun*, *Tikkun Magazine*, “*Tikkun* Frequently Asked Questions” (Erişim 1 Ağustos 2022).

olan, adaletin sağlandığı ve materyalizmin barındırılmadığı bir Yahudilik şekliyle güç vermek istemiş, Tikkun'ın bu noktada rolü olmasını arzulamıştır.⁸⁷

Lerner'in görüşü kitlesel bir şefkat psikolojisini teşvik etmektedir. Bu noktada liberaller ve ilerici kimseler, insanların hissettiği acıların kendi yanlışlarından dolayı olmadığını gösterecek ve daha kötü şartlarda yaşamalarına neden olan şeyleri değiştirmek için başkalarıyla birlikte çalışabileceklerini anlamalarına yardım edebileceklerdir. Toplumsal değişimi amaçlayan bir hareketin ana görevi, insanların birbirine güvenmemesine neden olan yaraları sarması olmalıdır. Karşılıklı güven oluşturma ve düşüncelerde farklılıklar olsa bile kişilerin birbirlerinin insanlığıyla bağlantı kurabilmesi, güçsüzlüğün üstesinden gelmeyi ve değişimci bir hareketi kurmanın merkezini oluşturacaktır.⁸⁸

Lerner, Yahudilerde sosyal adalet üzerine daha kapsamlı bir toplumsal iletişimi motive etmiş ve böylece Tikkun'un da toplumsal söyleme etkileri olmuştur. Liberal Rabbiler ile diğer Yahudi düşünürler, Yahudilere ait sıkıntıları ya da evrensel zorlukları konuşurlarken 'Tikkun' paradigmasını bulmaya çalışmışlardır. Lerner'in bu yaklaşımının derginin sonraki sayılarında olup olmadığı tartışılabilir olmakla birlikte popülerleşen 'Tikkun Olam' teriminin kullanımı Beyaz Saray'a kadar ulaşmış ve Amerikan Yahudileri arasında da kullanılmaya devam etmiştir.⁸⁹

ALEPH'i oluşturan Arthur Waskow ise, Tikkun Olam'ı bir Yahudi ideali şeklinde savunmuş ve terimin kullanımını genişletmiştir. Örneğin Waskow'a göre yemekte "günlük dünya haberlerinden bahsetmek dedikodu olarak görülmemeli ve bu haberlerden Tikkun Olam'daki bir sorun olarak bahsetmek" manevi bir pratik olarak desteklenmelidir. Bir başka örnek olarak ise Waskow, Ketuba hazırlamak isteyen eşcinsel çiftlerin "siyasi görüşlerinin Tikkun Olam için beraber çabalayacak kadar benzer olup olmadığına" bakmalarını önermiştir. Waskow'un Tikkun Olam kullanımı, Yahudilerin yiyecek konusundaki davranışları ile daha genel şekilde "eko-koşer" olarak adlandırılan Yahudi pratiğini kapsamaktadır. Metinlerinde ise Waskow'un Tikkun Olam'ı farklı bağlamlarda da kullandığı görülmektedir.⁹⁰

Zalman ise Tikkun hakkında *The Kabbalah Of Tikkun Olam* adlı bir eser kaleme almıştır. Zalman burada metinler, hikâyeler ve metaforlar yoluyla insanların Tikkun sürecinin neresinde olduğunu ve bu değişimin nasıl bir parçası olacağını aktarmıştır.⁹¹ 1993'te kaleme aldığı *Paradigma Shift* adlı eserinde de Tikkun Olam'dan bahsetmiştir. Zalman'a göre Yahudilik, Holokost tecrübesini entegre etmede başarılı olamamış, dolayısıyla kendi maneviyatını yenileyemeyerek günümüzdeki misyonun salt kendi iyiliğine değil yeryüzünün tamamının iyiliği için çabalamak olduğunu kavrayamamıştır. Bu yüzden de Holokost sonrası yeryüzünde

⁸⁷ Krasner, "The Place of Tikkun Olam in American Jewish Life", 86.

⁸⁸ Michael Lerner (ed.), *Tikkun ...to Heal, Repair and Transform The World: An Anthology* (Oakland: Tikkun Books, 1992), 24-25.

⁸⁹ Krasner, "The Place of Tikkun Olam in American Jewish Life", 87.

⁹⁰ Levi Cooper, "The Assimilation of Tikkun Olam", *Jewish Political Studies Review* 25/ 3-4 (Sonbahar 2013), 26-27.

⁹¹ ALEPH CANADA, "The Kabbalah of Tikkun Olam" (Erişim 2 Ağustos 2022).

olan iyileşme, düzelme ve değişimin Tikkun'a ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak Zalman'a göre antik Yahudilik artık onarılamaz bir haldedir ve bu Tikkun için bir vasıta da olamaz. Tıpkı "Kitab-ı Mukaddes Yahudiliğinin Birinci Mabed'in yıkılmasıyla vadesinin geçmesi" ve "İkinci Mabed'in yama işiyle" düzeltilememesi gibi Auschwitz'ten sonra Rabbinik Yahudilik için de vade tükenmiştir. Bu noktada her bir dönemde paradigma kaymaları olmuştur. Örneğin, atalar (patriyarklar) dönemindeki paradigma Rabbinik Dönem'deki paradigmanın oluşumuna alt yapı hazırlamıştır; Holokost'tan ve Hiroşima'dan sonra ise İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Yahudilikte bir başka paradigma kayması olmuştur. Bu yeni paradigma, Zalman'ın da biçimlendirilmesine yardım ettiği 'yükselen Gaia kozmolojisi'nde bütün gezegen (Gaia), daha yüksek bir evrensel bilince doğru evrimleşmektedir ve Zalman bu noktada, yeni dinlerin ortaya çıktığını ya da eskilerin dönüştüğünü ifade ederek yenilenmiş bir Yahudilik gerektiğini ortaya koymuştur.⁹²

Zalman'a göre Tikkun kavramı yalnızca dünyayı dönüştürmek şeklinde değil kozmosun bütüncül bir birlik olduğunu idrak etme süreci şeklinde de anlaşılmalıdır. Bu ise İsrail'in ve aynı zamanda diğer milletlerin gölgeleri birleştirerek dünyayı iyileştirmek için ortaklaşa yaptıkları bir bütünleşme dansıdır.⁹³ Buna göre hareket, Yahudiliğin milenyuma hazırlıklı olmasına aracılık edecek manevi yolların tümüne açıktır. Aynı şekilde Yahudi pratiklerini de diğer geleneklere aktarmayı kabul etmektedir. Böylece Yahudi Yenilenmesi Hareketi, Yahudiliğin mistik ve peygamberi geleneklerine dayanan mezhepler üstü evrensel bir hareket haline gelerek Yahudiliğin daimî yenilenmesi sürecini ileri götürmeyi hedeflemektedir. Burada yüreklerin şifa bulması için manevi pratiklere yaratıcılık, uyum, neşe ve herkesi kapsayan bir farkındalık kazandırmayı amaç edinme düşüncesi olan 'Tikkun Halev' ile temel düşünce olan 'Tikkun Olam' karşımıza çıkmaktadır. Özetle Tikkun Olam, hareketin adaleti, özgürlüğü ve sorumluluğu teşvik etmesiyle birlikte hayata ve yeryüzüne önem göstererek dünyanın iyileşmesine yardımcı olmasıdır. Bunun için ekümenizm, eşitlik, kişisel dua, ekolojik farkındalık ve Yahudi mistisizminin bu hareketteki temel yeri referans alınmaktadır.⁹⁴ Hareket mensupları da kendilerini Tikkun Halev'e ve bilhassa ekoloji, dünya barışı ve sosyal adalet aktivizmi yoluyla Tikkun Olam'a adanmışlardır.⁹⁵

3.5. Feminizm ve Eşitlik Düşüncesi

Feminist düşüncenin Yahudiliğe girişi, ekoloji hareketi ve Doğu'nun manevi ilmine ulaşımın kolaylığı, Yahudilikteki bazı gelenekleri tekrardan ele almaya ve bunları Yahudi Yenilenmesi Hareketi'yle bütünleştirmeye vesile olmuştur.⁹⁶

⁹² Posen, *Hope And Tradition*, 49, 50.

⁹³ Posen, *Hope And Tradition*, 78, 79.

⁹⁴ Debra Ann Cohn, *Kehillah Kedoshah: The Experience Of Jewish Sacred Community Among 12 Jews Who Belong To Liberal Worship Communities* (California: Sofia Üniversitesi, Institute of Transpersonal Psychology, Doktora Tezi, 2009), 260.

⁹⁵ Weissler, "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement", 57.

⁹⁶ Posen, *Hope And Tradition*, 18-19 (Arthur Waskow, 1960'ların sonunda pek çok Yahudi'nin çocukluğunda gördüğü Yahudiliği çeşitli avantajlardan yoksun ve genellikle PAUİFD, 9 (2) 2022

Hareketin feminizmi net bir şekilde desteklediği görülmektedir.⁹⁷ Bilhassa feminizm konusunda ALEPH oluşumunun kurulduğu tarihten günümüze dek kadınların Yahudi hayatına girmesi için çabaladığı vurgulanmaktadır. On sekiz ilkede yer alan bir maddede geçtiği üzere kadınlar ile erkekler Yahudiliğin her alanında tam ve eşit durumdadırlar. Bu düşünceye göre kadınlar da haham, eğitmen, lider ve minyan üyesi olarak harekette ve ritüellerde yer alabilmekte, kendi görüşlerini sunarak bu konularda yeni perspektif ortaya koyabilmektedirler.⁹⁸ Hareketteki ritüellerde genellikle eşit şekilde kadın-erkek halka açık bir ibadet ortamı mevcuttur. Buna ek olarak katılımcılık esastır, liderlikte hiyerarşik düzen takip edilmez, daire şeklinde oturulur ve duada feminist cümleler de kullanılır.⁹⁹

Zalman 1980’de, hahamlık görevinde kadınların da olması görüşü diğer mezheplerce tartışılmaya başlandığında hareketin aktif kadınlarından Lynn Gottlieb’i haham olarak atamıştır.¹⁰⁰ Gottlieb, kadınlardan bahsettiği popüler eseri olan “*She Who Dwells Within: A Feminist Vision Of A Renewed Judaism*”i 1995’te kaleme almış,¹⁰¹ 2003’te yapılan Müslüman-Yahudi Barış Yürüyüşü’ndeki ilk kadın hahamlardan biri olmuştur. Ayrıca tarihteki ilk on kadın hahamdan biri olarak kadınların statüsündeki değişimi aktarmak üzere çeşitli dini gruplardan davet almış, aynı zamanda barış, adalet aktivizm, feminizm ve maneviyata olan ilgisiyle Yahudi Yenilenmesi Hareketi’nin şekillenmesini sağlamıştır.¹⁰² Gottlieb, Letty Cottin Pogrebin’in oluşturduğu ‘En İyi 50 Rabbi Listesi’ne girmiştir. Bu listede Yahudi Yenilenmesi mensuplarından dört kadın haham daha (Phyllis Berman, Tirza Firestone, Marcia Prager ve Zari Weiss) bulunmaktadır.¹⁰³ Hareket içerisinde öne çıkan Marcia Prager, Debbie Friedman gibi diğer kadınların, Yahudi dua ve pratiğinin dil ve müzik kalıplarını değiştiren besteleri Kuzey Amerika’daki birçok liberal ana akım sinagogda Şabat gibi önemli ritüellerde kullanılmaktadır.

Yukarıda aktarılanlara rağmen Yahudi Yenilenmesi Hareketi feminizm konusundaki açıklamalarında teoride çok geniş ve ucu açık kalmıştır. Ancak buna rağmen konu hakkında çalışması bulunan Aviva R. Goldberg, hareketin feminist çabasında büyük ölçüde başarılı olduğunu ifade etmiştir. Goldberg’e göre hareketin kadınlara geniş bir yetki ve destek verme potansiyeli bulunmaktadır ve hareket,

cinsiyet ayrımcısı olarak tanıdığını söyler; ancak yaşadıkları bölge olan Kuzey Amerika’ya bakıldığında oradaki halkın pek çok avantaj dahilinde laik bir şekilde yaşadığını görebildiğini ifade etmiştir. Bu iklim Yahudilerin Yahudiliğin yenilenmesi gereksinimi düşüncesine katkı sağlamıştır).

⁹⁷ Lober, *Conflict And Alliance In The Struggle* 215; Weissler, “Meanings Of Shekhinah In The ‘Jewish Renewal’ Movement”, 57.

⁹⁸ Weissler, “Meanings Of Shekhinah In The ‘Jewish Renewal’ Movement”, 58.

⁹⁹ Aviva R. Goldberg, *Re-Awakening Deborah: Locating The Feminist in The Liturgy, Ritual, and Theology of Contemporary Jewish Renewal* (Toronto: York University, Programme in Women’s Studies, Doktora Tezi, 2002), 195.

¹⁰⁰ Colorado Edu, “A Biography of Zalman Schachter-Shalomi”.

¹⁰¹ Amazon, “She Who Dwells Within: A Feminist” (Erişim 5 Ağustos 2022).

¹⁰² JWA, “Jewish Women’s Archive” (Erişim 5 Ağustos 2022).

¹⁰³ Jew School, “Letty Pogrebin Balances The Scale With New Top 50 Rabbi List” (Erişim 8 Ağustos 2022).

Yahudi kadınların hem erkeklerden bağımsız hem de onlarla iş birliği içerisinde olarak düşüncelerini, tecrübelerini, manevi endişelerini yansıtabilecekleri bir Yahudilik ortamı sunmaktadır.¹⁰⁴

3.6. LGBTQ

Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin, LGBTQ Yahudi bireyleri bünyesine kabul ettiği görülmektedir.¹⁰⁵ Hareket, feminist düşüncenin önemini vurguladığı kadar toplumsal cinsiyet konularına değinerek gey, lezbiyen ve transseksüel kimselere de kucak açılması gerektiğinin altını çizmekte ve Yahudi öğretilerinin yemek, para, cinsellik, sağlık ve siyaset gibi konular da dahil olmak üzere hayatın tüm alanına tatbik edilmesi gerektiğini arzulamaktadır.¹⁰⁶

Michael Lerner, hareketi anlattığı bir eserinde, 1980'lerin sonlarında yapmış olduğu röportajlardan bahsetmiş; gey bireylerin kendilerini hastalıklı hissettiklerini aktararak homofobiyi ele almıştır. Yahudilikteki 'homoseksüellerin üreyemediği ve Yahudilerin daha fazla çocuğa ihtiyacı olduğu' düşüncesinin artık geçersiz olduğunu; çünkü günümüzdeki teknoloji sayesinde gey ve lezbiyenlerin üreyip aile kurabildiğini anlatmıştır. Eşcinsel bireylerin aile kurmak istemediği algısına da değinerek bunun yanlış olduğunu ve onların da evlenme hakkı aradıklarını dile getirmiştir. Bu noktada eşcinsellerin evliliklerinin reddedilmesi halinde Yahudi olan daha fazla insanın eşcinsel olacağı ve evlilik müessesesinin bozulacağı düşüncesinin hatalı olduğunu savunur, onlara izin verilmesi durumunda bu bireylerin evlilik müessesine katkı sağlayacağını söyler. Ayrıca Lerner, bu tür evlilikleri reddeden kimselerin de kendilerini bastırmış kimseler olduğunu ifade ederek Yahudi Yenilenmesi'nin her zaman LGBTQ bireyleri yaftalamaksızın kabul edeceğini ve bu konudaki ayrımcılığı sona erdirmek için çabalayacağını vurgulamıştır.¹⁰⁷

Hareketin eşcinselleri haham olarak kabul ettiği de görülmektedir. Zalman tarafından Santa Cruz'daki Yahudi Yenilenmesi Topluluğu olan *Chadeish Yameinu*'ya atanan Haham Eli Cohen, Akiva Akindele Bankole ile eşcinsel bir evlilik yapmıştır.¹⁰⁸

ALEPH organizasyonu da aynı şekilde cinsel kimliğinden bağımsız bir şekilde her bireyin kutsiyetini kabul ettiğini açıklamış ve yetişkin bireylerin cinselliğinin kutsal sevgiyi barındırdığını söylemiştir. Bu sebeple gey, lezbiyen ve heteroseksüel ilişkilerle birlikte yalnız yaşayan kimselerin de kabul edildiği pek çok yakın ilişki ve aile biçimlerini kapsayan iyi bir topluluk oluşturmaya çalıştığını açıklamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Goldberg, *Re-Awakening Deborah*, 21, 194,195.

¹⁰⁵ Lober, *Conflict And Alliance In The Struggle* 215; Weissler, "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement", 57.

¹⁰⁶ Marie-Josée Posen, "Beyond New Age: Jewish Renewal's Reconstruction of Theological Meaning in the Teachings of Rabbi Z. Schachter-Shalomi", *Jewish Culture and History* 8/3 (Kış 2006), 88.

¹⁰⁷ Michael Lerner, *Jewish Renewal: A Path To Healing And Transformation* (New York: Harper Prenal, 1994), 9, 326, 327.

¹⁰⁸ The Jewish News Of Nothern California (Jweekly), "Celebrations An Unlikely Match Makes For A Perfect Couple" (Erişim 6 Ağustos 2022).

¹⁰⁹ Posen, *Hope And Tradition*, 282.

1993'te ALEPH'in yönetim kurulu üyesi olan Susan Saxe, ulusal bir Yahudi organizasyon merkezinin yöneticisi olarak açık bir şekilde atanan ilk LGBT bireyi olmuştur. 2004'te biseksüel aktivist Debra Kolodny, ALEPH'in yönetim kuruluna atanmıştır. 2006'da Chaya Gusfield ve Lori Klein, Yahudi Yenilenmesi Hareketi tarafından aynı anda açık bir şekilde atanan ilk iki lezbiyen haham olmuştur. 2007'de ise Jalda Rebling, hareketin açık bir şekilde atadığı ilk lezbiyen koro şefi olmuştur.¹¹⁰ Ayrıca daha önce de bahsettiğimiz üzere hareketin lideri Zalman'ın lezbiyen bir hahama yapmış olduğu sperm bağışından çocuğu bulunmaktadır.

Çeşitli Yahudi mezheplerin, kadınları ve LGBTQ bireyleri kendi bünyelerine almak için uğraştığı bir dönemde ortaya çıkan Yahudi Yenilenmesi Hareketi, feminizmi ve LGBTQ bireyleri desteklediğini en belirgin şekilde göstermiştir. Haham Zalman'ın *Rainbow Tallit*'i (Gökkuşağı Tallit) bu radikal desteğin ikonik bir göstergesi haline gelmiştir. Zalman, bir meditasyon esnasında Tanrı'nın, dünyayı yaratmak için benliğini parlayan bir ışık giysisine sarmasından ilham alarak Rainbow Tallit'i tasarlamıştır. Gökkuşağının renkleri Kabalistik ideayla (dünyayı yaratan Tanrı'nın on ilahi enerjisi) ilişkilendirilmiştir. Renkler ile şeritlerin genişliği ve düzeni, Kabalistik Ağaç diyagramının yedi alt sefirotuna dayanmaktadır. Fakat renklerin oluşturduğu gökkuşağının sembol haline getirilmesi Kabala'nın da ötesine geçerek LGBTQ kabulüne dair bir işaret göndermeye başlamıştır.¹¹¹

3.7. Eko-Koşer

"Eko-koşer" terimi Zalman tarafından 1970'lerde oluşturulmakla birlikte Arthur Waskow ve Shalom Center tarafından 1980'lerde popülerleştirilmiştir.¹¹² Waskow, konuyla ilgili olarak *Down to Earth Judaism* adlı eseri kaleme almıştır. Eserde her Yahudi'nin koşer kurallarına uymadığını ve bu noktada koşere uymak için iyi bir neden olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiş ve koşer kurallarının mantığının ne olduğu problemine değinmiştir. Burada örnek olarak toprakta yetişen bitkilerin daha hızlı büyümesi için verilen hormonlu yiyecekleri ya da tarım ilacı olan pestisit sıkılmış yiyecekleri yemenin hükmünün ne olacağı problemlerini ele almıştır. Bunlar belki koşer olarak kabul edilebilir yiyeceklerdir ancak asla doğa dostu değildir.¹¹³

Waskow, aslında İsrailoğulları'nın kendi yetiştirdiği yiyecekleri yediğini savunmuştur. Örneğin, İsrailoğulları arpa, buğday, zeytin, hurma gibi yiyecekler yetiştirmiş, fakat hiçbir dönemde kendilerini domuz yetiştiricisi olarak tanımlamamışlardır. İsrailoğulları'nın öz imajı çok önemli olduğu için vahşi

¹¹⁰ As The Spirit Moves Us Rabbi Debra Kolodny (As The Spirit Moves Us), "A History Of Lgbtq Inclusion In The Institutional Jewish World" (Erişim 6 Ağustos 2022).

¹¹¹ Amy K. Milligan, *Jewish Bodylore: Feminist and Queer Ethnographies of Folk Practices* (Lanham: Lexington Books, 2019), 44; Havurah Shir Hadash A Jewish Renewal Community In Ashland (Havurah Shir Hadash), "Story of Reb Zalman's B'nai Or Tallit" (Erişim 7 Ağustos 2022).

¹¹² David Greenstein, "By the Sweat of Your Body Approaching Kashrut from a Pluralistic Perspective", *Conservative Judaism* 56/1 (Sonbahar 2003), 22.

¹¹³ Arthur Waskow, *Down to Earth Judaism Food, Money, Sex and Rest of Life* (New York: William Morrow and Company, 1995), 15-17, 21.

hayvanları yemeyi tercih etmeyerek düşman olan akrabaları İsmail ve Esav'ı avcı ve okçu olarak görmüşlerdir. Kendileri ise vahşi olmayana yönelerek koyun, keçi ve az sayıda da olsa sığır çobanlığı yapmayı uygun bulmuşlardır. Koyun eti, süt ve peynir de buradan gelmiştir. Pastoral geleneğin gücü sebebiyle koyunlar ve keçiler İsrailoğulları için neredeyse totem ve metafor haline gelmiştir. Bu durumun diğer yiyeceklere yönelik örnekleri de bulunmaktadır. Waskow'a göre işte böyle bir kültürden gelen kısıtlamaların insan sağlığıyla ilgisi olduğu gibi günümüzde çeşitli açıklamalar yapılsa da belki de İsrailoğulları bu kuralları diğer halklardan ayırt edilmek için getirmiş, kendileri vahşi olmayan hayvanların çobanı iken düşman akrabalarının avcı olarak öne çıkacaklarını düşünmüşlerdir.¹¹⁴

Yahudiler antik çağda olduğu gibi modern çağda da karşılaşılan bazı tehlikeler karşısında kriz yaşamaktadır. İnsanoğlu daha fazla yiyecek ve diğer ürünleri üretmek için dünyayı kirlilik, sel felaketi, yıkım, kuraklık, kıtlık ve kitlesel yok oluş gibi tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu nedenle dünya her zamankinden de büyük bir problem olarak "dünya bahçesinden sonsuza dek 'sürgün' edilme" problemi ile yüzleşmektedir. Böyle bir dünyada Yahudilik geleneksel tanımların ötesine bakmaya başlamış ve eko-koşer kavramı gerçeklik kazanmıştır.¹¹⁵

Antik dönem ile post-modern dönemin birleştirilmesi sayılabilecek 'eko-koşer' düşüncesinde, "Tikkun Olam" dahilinde koşerin genişletilmesi ve ekolojik bilincin günlük hayata yerleştirilmesi yer almaktadır. ALEPH tarafından toplanan bir topluluğun başlattığı projede eko-koşer hakkında, çevrenin korunmasına dair çağdaş seküler faaliyetlerden oluşan standartlar ile bilhassa Yahudi geleneğindeki *bal tashchit* (toprağı tahrip etmeme), *tza'ar ba'alei chai'im* (hayvanlara saygı), *sh'mirat baguf* (bireyin kendi bedenini koruması), *shmitah* ve *yovel* (dünyanın dinlenmesini sağlama düzeni) gibi ahlâka uygun bir şekilde dünyanın korunmasını sağlayan faktörlerden oluşan standartlar geliştirilecektir.¹¹⁶

Genel olarak eko-koşer pratiğinin, tüketimle ilgili geleneksel Yahudi sorularının günümüze uyarlanması olduğu görülmektedir. Bu durum eko-koşerin geleneksel koşerden ayrıldığı üç önemli nokta ile daha iyi anlaşılabilir. Bunların ilki, eko-koşerin sadece etin hangi hayvandan geldiğiyle ya da yemeğin hangi kapta pişirildiği gibi tüketilen ürünlerin kaynağıyla ilgilenmekle kalmayarak çevresel etkenler ve insan davranışlarının bedeli gibi tüketimin sonuçlarıyla da ilgilenmesidir. İkinci olarak, geleneksel koşer kurallarında bir ürün ya koşerdir ya da koşer değildir. Problem olan durumlarda danışılan hahamın kararı da bu konuda nettir. Ortodoks bir topluluktaki yemekte koşere dair bir şüphe oluştuyorsa yemeğin "bir nevi koşer olduğu" asla kabul edilmez ve o yemek yenmez. Ancak eko-koşer pratiğinde her zaman bu gibi kesin ve sert açıklamalar yapılmayarak tüketimin birbirine bağlı pek çok sonuçları olduğu savunulmaktadır. Buna göre eko-koşer, evet ya da hayır cevabı vermekten ziyade bir derecelendirme şeklinde belirli bir ürünün ya da eylemin koşerini en üst

¹¹⁴ Waskow, *Down to Earth Judaism*, 27-29.

¹¹⁵ Waskow, *Down to Earth Judaism*, 118-120.

¹¹⁶ Waskow, *Down to Earth Judaism*, 126-127.

seviyeye getirmeye çalışmaktadır. Üçüncüsü ise eko-koşerin kanundan ziyade bireysel bir vicdan ve karar mekanizması olmasıdır. Seneler içerisinde bilim ve teknoloji geliştikçe eko-koşer pratiği de gelişecektir. Bilim insanları halkı bilgilendirecek, eko-koşer konusunda eğitilmiş haham ve etik uzmanları eylemlerin sonuçları hakkında bireylere yardımcı olacaklardır. Fakat yine de zıt düşüncelerin ölçülmesi topluma, çevreye ve teknolojiye olduğu kadar bireyin kendisine de bağlı kalacaktır.¹¹⁷

Burada eko-koşer kavramına örnek olarak şunlar getirilebilir: Zararlı ilaçlarla harmanlanmış yiyecekler, köklü ve yerine yenisinin getirilemeyeceği bir ağacın kesilmesinden yapılan kâğıt, tükenbilir doğal kaynaklardan yapılan ürünler, çevreye zarar veren ya da aşırı yakıt tüketen ürünler eko-koşer olmayabilir. Ekolojik duyarlılığı bulunmayan bir şirkete yatırım yapmak da eko-koşer olmayabilir.¹¹⁸ Etin koşer olması konusunda ise *tza'ar ba'alei chai'im* ilkesi dikkate alınmalıdır ve burada canlıların acı çekmemesi esas olmalıdır.

Zalman eko-koşere bir başka örnek olarak tüketicinin gücünden bahsetmiştir. Kötü çalışma koşullarında yetiştirilen ürünleri satın almayan tüketiciler ve başlatılan grev sayesinde sendikanın işçilerin çalışma koşullarını bir süreliğine de olsa iyileştirdiği görülebilmektedir. Aslında bu, gaspla alınan ya da köle emeğiyle üretilen ürünlerin alınmasını yasaklayan halahaya karşılık gelmektedir. Böyle bir ürünün her malzemesinin koşer olmasına rağmen yasaklanmasına neden olan lekeli bir ürün haline geldiği görülmektedir. Bu sebeplerle etik her zaman önemsenmeli ve koşerin vazgeçilmez bir parçası olmalıdır.¹¹⁹

Harekette, eko-koşerde geleneksel koşerin bir kenara bırakılmadığı; aksine geleneksel koşerden eko-koşere eklentiler yapıldığı görülmektedir. Bazen bu eklemeler nedeniyle geleneksel koşer ile eko-koşerin karşı karşıya geldiği durumlar oluşabilir. Örneğin; bir hayvanın zincirleme şekli geleneksel koşere uygun şekilde olsa bile *tza'ar ba'alei chai'im* ilkesine göre problemliyse bu hayvan koşer kabul edilmeyebilir. Bu sebeple geleneksel kesim ya da *tza'ar ba'alei chai'im* ilkesinden hangisinin öne çıktığını belirlemede bir değer ölçümü olmalıdır. Zalman'a göre *tza'ar ba'alei chai'im* ilkesi koşerden daha keskin bir ilkedir. Yine bir başka ilke olan *sh'mirat baguf* ilkesi gereği bireyin bedenini koruması esas olduğundan sadece yemekte aşırıya kaçmak değil vücuda zarar veren yiyeceklerinin tümünün yasak olduğu söylenebilir.¹²⁰

3.8. Şabat

Sayıları nispeten az olan hareketin bireyleri, Şabat akşam ayininde dua etmek için sayıları yirmiden elliye kadar çıkan gruplar şeklinde bir araya gelmektedir.

¹¹⁷ Zalman Schachter-Shalomi - Joel Segel, *Jewish With Feeling: A Guide To Meaningful Jewish Practice* (Vermont: Jewish Lights Publishing, 2013), 158-159.

¹¹⁸ Lerner, *Jewish Renewal*, 336.

¹¹⁹ Clary Rooda, *Eco-Kashrut And Jewish Tradition How The Food On Our Table Can Atone For Us* (Amsterdam: Levisson Institute, 2013), 21-23.

¹²⁰ Rooda, *Eco-Kashrut And Jewish Tradition*, 21-23.

Birçok sinagogun sert ortamından farklı şekilde, bu toplantılar genelde evlerin oturma salonlarında herkesin yiyecek getirdiği şekilde gerçekleşir. Cuma akşamı törenine, hafta boyunca olanlar hatırlatılarak bireylerin yaşadığı sıkıntıların önümüzdeki yirmi beş saat için bir kenara bırakılmasını sağlayan rehber eşliğinde yapılan bir meditasyonla başlanmaktadır. Bu meditasyonla gevşemeye ve ilerleyen günlerde dünya için kutlanmak istenilen yönlerin düşünülmesine odaklanılmaktadır. Daha sonra küçük gezegendeki küçük bir nokta olunduğunun farkına varılarak, bütünlüğün küçük parçaları halinde Tanrı'nın emirlerine uymayı kabul edip Tevrat çalışmaları yapmaya ve Tanrı'nın mevcudiyetine tanıklık etmeye nail olan bir dini topluluk olmanın ruhu doldurması sevinciyle iman duası edilmektedir.¹²¹

Toplulukta çeşitli Şabat sabah ayinleri de geliştirilmiştir. Bazı mensuplar geleneksel dua kitaplarını ve Tevrat metinlerini okumalarına eklerken bazısı odağını bedeni ve doğayı kutsamaya vererek Tevrat pasajlarının anlamı hakkında herkese açık ortamda gerçekleştirilen tartışmalar yapmaktadır. Hareket mensupları, Tanrı konusunu ve son siyasi gelişmeleri de Şabat ayinlerinde konuşmaktadır. Şabat'ın öğleden sonrası ise zorunlu bir görevle bağlantılı olmayacak şekilde arkadaşlarla takılmak, cinsellik, yemek yemek gibi çeşitli zevklere adanmaktadır. Burada geleneksel Yahudilikten farklı olarak Yahudi Yenilenmesi, ilişkisi olup evli olmayan çiftleri de kapsayacak şekilde cinsellik anlayışını¹²² genişletme eğilimindedir. Ayrıca yoğun geçen haftanın ardından Şabat, sosyal sorumluluklardan kaçma zamanı şeklinde de görülerek öğleden sonra bireysel meditasyon, yürüyüş ve hatta sadece uyumak için bile kullanılabilir.¹²³

Hareket'e göre Şabat'taki yemek pişirmemek, elektriği açıp kapatmamak gibi geleneksel yasaklar ise merkezi bir teorik düşünceden gelmektedir: Bireyler, dünyaya etki bırakmak için hareket etmemeli, aksine bir gününü maneviyata ayırmalıdır. Bu noktada bireyin yapabileceklerine dair yasaklar önemlidir ancak bireyin sadece ne yapamayacağına odaklanması durumu oluyorsa bu, onun henüz Şabat'ı yaşayamadığının göstergesidir. Şabat'ı doğru yapmaya uğraşmanın getirdiği endişe, bireyin Şabat'ın ritmine kapılarak gevşemesini sağlayan neşe ve rahatlığa ulaşmasını engellememelidir. Şabat, kurtuluş ve zevk olarak deneyimlenmeye başladığında birey, Tanrı'nın böyle bir günü ilham eden sevgisini de hissedecektir. Kısaca harekete göre Şabat barış, huzur, dinlenme, eğlence, mutluluk, şarkı, mucize ve kutlama günüdür.¹²⁴

3.9. Ritüeller

Lerner'a göre bir ritüelin Yahudi Yenilenmesi Hareketi'ne eklenmesini sağlayan şey, ritüelin evrenin büyüklüğü bilincini geliştirmesi, Tikkun Olam ideasını gerçekleştirme çabasına hizmet etmesi ve manevi bir yol şeklinde Yahudiliğin hayat

¹²¹ Lerner, *Jewish Renewal*, 347-350.

¹²² Bilindiği üzere Ortodoks Yahudilikte sadece evli bireylerin cinselliği meşrudur.

¹²³ Lerner, *Jewish Renewal*, 350-354.

¹²⁴ Lerner, *Jewish Renewal*, 352-356.

üzerindeki neşe ve farkındalığı daha fazla arttıracak seviyede olmasıdır.¹²⁵ Ritüellerle ilgili Yahudi Yenilenmesi Hareketi'ndeki bazı uygulamalar şunlardır:

Mikveye daldırılma ritüelinin kirli olanın arındırılması şeklinde değil kadın bedeninin yaratıcı gücünün aylık olarak yeniden doğması şeklinde kutsanması; menopozu kutsamak için başlı başına bir ritüel düzenlenmesi; kadının menstrüasyon döneminde eşinden ayrı kalması zorunluluğunun, zorunluluktan çıkartılarak kadının özgür iradesine bırakılması; kadını teşvik edecek doğum ritüellerinin hazırlanması; kız çocuklarının isimlendirme ritüeline erkeklerin sünneti ve isimlendirme ritüeli kadar özen gösterilmesi; çocukların Tikkun Olam ve çeşitli felsefi düşüncelere hazır olmalarını sağlamak için çalışılması; manevi danışmanla koordineli şekilde bar veya bat mitzva'yı çocuğun kendisini hazır hissettiği zamana kadar erteleyebilmesi ve bu konuda doğum günlerine katı bir şekilde bağlı kalınmaması; bar veya bat mitzva'da çocuğun geleceğine yönelik, İsrail'e uçak bilet ücretinin bir kısmının ödenmesi veya Yahudilik eğitiminin bir kısmının karşılanması; Yahudi etkinliklerinin çoğunda gerçekleşen aşırı tüketimin bırakılıp bunların hayır için harcanması; *tzniut* (Ortodoksların erkek şehvetine neden olmamak için kadınların toplum içerisinde tenlerini göstermemeleri gerektiğine dair bir argümanı da barından geleneksel Yahudilik alçakgönüllülük kavramı) teriminin yoksullukla bezenmiş bir dünyada kamuya açık olarak zenginlik gösterişi yapmanın reddedilmesi şeklinde görülmesi; evin kapısına evi güzelleştirmesi için mezuya koyulması ve Rainbow Tallit'in kullanılması. Bu gibi yenilikler bazı Yahudi Yenilenmesi Toplulukları tarafından uygulanırken bazıları tarafından uygulanmamaktadır.¹²⁶

Bir diğer ritüel olan erkeklerin sünnet töreninin durumu hareket mensupları tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Sünneti savunanlar, sünnetsiz erkeklerin Yahudilerin çoğu tarafından asla tam Yahudi olarak kabul görmeyeceğini ve böyle bir çocuğun Yahudi olarak evlenmek ya da Yahudi toplumunun başka bir kesimine dahil olması noktasında sünnet olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu durumda ritüelden önce lokal anestezi kullanımı halahik bir çözüm olarak görülebilmektedir. Bazısı ise sünnetin barbarca olduğunu söyleyerek sünneti reddetmektedir.¹²⁷

Yahudilik'teki geleneksel düğün ritüeli yenilemeye daha az gereksinim duymaktadır. Ancak hareket mensupları Ketuba'daki hükümler de dahil olmak üzere ritüeldeki çeşitli cinsiyetçi unsurları kaldırarak yerine eşitlikçi unsurlar eklemiştir. Bilhassa Ketuba'nın imzalandığı törende çift, yetkilerini eşit olarak paylaşacaklarına dair söz vermektedir. Eşcinsellerin aynı toplumsal desteğe ve birbirlerine bağlılıklarının kutsanması için eşcinsellere özel bağlılık törenleri geliştirilmiştir. Yahudi Yenilenmesi evliliğe, onu dünyayı iyileştirmede daha büyük Yahudi sözleşmesinin bir parçası olarak gördüğü için somut destek sunmaktadır.¹²⁸

¹²⁵ Lerner, *Jewish Renewal*, 384.

¹²⁶ Lerner, *Jewish Renewal*, 385-393.

¹²⁷ Lerner, *Jewish Renewal*, 386, 387.

¹²⁸ Lerner, *Jewish Renewal*, 390.

Yahudi Yenilenmesi Hareketi Toplulukları yaşlılar konusunda da çeşitli yenilikler getirmeye çalışmaktadır. Topluluklardaki yaşlıların kendi hayat hikâyelerini gençlere aktarabilmesi için Yahudilerle sınırlı kalmayan çeşitli ritüeller gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bazı şehirlerde ise kamu kurum ve kuruluşlarına danışmanlık yapacak “Yaşlılar Meclisi” oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır.

Hareket, bireyin kayıp yaşaması halinde çok acı çekilen ‘mahrem’ durumların yaşandığı anlara destek olacak küçük bir arkadaş grubuyla ritüel gerçekleştirmeyi kabul etmektedir. Düşük, boşanma, infertilite, yaşam destek ünitesi bağlantısının kesilmesi veya önemli bir arkadaşlığın ya da işin kaybedilmesi gibi durumların hepsi için şifa ritüellerinin geliştirildiği alanlar da olmuştur. Ölüm durumunda ise kaybın gerçekliğine odaklanmakta, yaşlı kimsenin yanında durmaktadır. Burada diğer bütün ritüellerde olması gerektiği gibi boş dindarlıktan ziyade duygusal ve manevi dürüstlüğü temel olduğu görülmektedir.¹²⁹

4. Yahudi Yenilenmesi Hareketi’nin Günümüzdeki Durumu

1960’lardan günümüze dek çoğunlukla genç Yahudilerin maneviyat arayışına yöneldiği bilinmektedir. Bunların bir kısmı farklı dini hareketlere yönelirken bazıları da Yahudilik içerisinde kalmayı tercih ederek Yahudi Yenilenmesi Hareketi’ne dahil olmaktadır. Ayrıca ekoloji, barış aktivizmi ve eşitlik düşünceleri sebebiyle Yahudi Yenilenmesi, bilhassa seküler Yahudiler için aranan bir manevi yol haline gelmiştir. Hareketin sadece Kuzey Amerika’da değil Avrupa ve Güney Amerika’da da belli bir oranda takipçi kazandığı görülmektedir.¹³⁰

Harekete bağlı olan Yahudilerin sayısını tam olarak belirlemek zordur. 2020’de Pew Research Center’ın Amerikalı Yahudiler hakkında yapmış olduğu araştırmaya göre toplam 7,5 milyon Amerikalı Yahudi nüfusu vardır. Bunun “diğer” başlığıyla verilen ve yüzde dördlük kısmına tekabül eden payında Yahudi Yenilenmesi, Yeniden Yapılanmacı ve Hümanistik Yahudilik gibi oluşumlarla birlikte değerlendirilmiştir. Dolayısıyla üç yüz binlik bir nüfusun içerisinde ne kadar tekabül ettiği tam olarak saptanamamıştır.¹³¹ Bununla birlikte 2007’de Posen’ın vermiş olduğu hareket mensupları sayısının on bin olduğu¹³² bilgisinden yola çıkarak bu sayının on binden biraz daha fazla olduğunu düşünmekteyiz.

Hareket günümüze kadar çeşitli organizasyonlar kurmuştur. Harekete bağlı olan kurum ve kuruluşların listesi ALEPH’in resmî sitesinde kırk iki olarak belirtilmiştir.¹³³ Ayrıca *New Jewish Agenda*, *Abraham Fund* ve *Seeds of Peace* gibi kuruluşların, resmi olarak Yahudi Yenilenmesi’nin bir parçası olmasa da ondan etkilenecek oldukları bilinmektedir.¹³⁴ Hareketin kitle iletişim araçlarını aktif

¹²⁹ Lerner, *Jewish Renewal*, 392, 393.

¹³⁰ Martin Goodman, *A History of Judaism* (New Jersey: Princeton University Press, 2018), 516.

¹³¹ Amerika’daki Yahudiler hakkında istatistiki bilgiler için bk. Pew Research Center, “Jewish Americans in 2020” (Erişim 31 Ağustos 2022).

¹³² Posen, *Hope And Tradition*, 21.

¹³³ ALEPH, “Jewish Renewal Directory”. (Erişim 8 Ağustos 2022).

¹³⁴ Magid, “Jewish Renewal Movement”, 7/4871, 4872.

kullanarak yakın görüşlü kimselerle iletişime geçtiği görülmektedir. Tikkun dergisinin yanı sıra harekete ait pek çok internet sitesi, Zalman'a ait videoların da yer aldığı Youtube kanalı, hareket hakkında haberlerin iletildiği Twitter ve Facebook sayfaları bulunmaktadır.¹³⁵

SONUÇ

Yahudi Yenilenmesi Hareketi, liderinin Avrupa'da bir Habad Hasidi olarak başlayan serüveninin zaman içerisinde farklı görüşleri benimseyerek bu gruptan ayrılması ve kendi yolunu çizmeye başlaması sonucu harekete dönüşen yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada XX. yüzyılda pek çok mezhep etrafında gelişen Amerikan Yahudiliği atmosferinde ortaya çıkmasına rağmen senkretik yapısı ve belli konulardaki marjinal tutumuyla mezhepleşmeye meydan okuduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hareketin Amerika'daki post-mezhepsel Yahudiliğin ilk adımı olarak görülmesi mümkündür. Ayrıca, Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin salt kendi geleneğine değil diğer geleneklere de açık olması ve bunları kendine dahil ederek senkretik bir yapı oluşturması hareketin mihenk taşıdır. Hareketin geleneği koruyarak ona farklı perspektifler eklediği iddiası bilhassa Ortodokslar tarafından kabul görmemektedir.

Yahudi Yenilenmesi Hareketi'nin; LSD'ye olumlu yaklaşımı, LGBTQ desteği, aşırı görülen feminizm ve eşitlik düşüncelerini benimsemesi, muğlak kalan eko-koşer pratiği, ana akım Yahudilikte olmayıp farklı inançlardan temellenmiş meditasyon gibi çeşitli pratik ve düşüncelere yer vermesi, mezhepler üstü tutumu, bireysel perspektifin dini dogmalardan daha önde olabileceği bir paradigma değişimini savunması ve hareketteki toplulukların pratikleri benimseme konusunda bütünlük arz etmemesi gibi nedenlerden dolayı eleştiriye açık olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her ne kadar ana akım tarafından kabul edilmeyecek bir yapıda görülmesine rağmen değişen dünyada farklı fikirleri benimsemekten çekinmeyen her dinden, milletten ve cinsiyetten bilhassa genç kimseler ile toplum tarafından dışlanmış bireyleri kendine çekebileceği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abay, Hüma. *1960'lı Yıllarda Başlayan Karşı Kültür Hareketlerinin Grafik Tasarıma Yansımaları*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

ALEPH, Alliance for Jewish Renewal. "Eighteen Principles". Erişim 17 Haziran 2022. <https://aleph.org/eighteen-principles/>

ALEPH, Alliance for Jewish Renewal. "Four Worlds Judaism". Erişim 17 Haziran 2022. <https://aleph.org/four-worlds-judaism/>

¹³⁵ ALEPH'in resmî internet sitesi için: <https://aleph.org/jewish-renewal-links/>; Bazı Facebook siteleri için: <https://www.facebook.com/JewishRenewalinPoland/>, <https://www.facebook.com/alephalliance/>; Twitter adresleri için: <https://mobile.twitter.com/alephalliance>, <https://twitter.com/jrpolska>; Youtube kanalları için <https://www.youtube.com/user/jewishrenewal?app=desktop> adreslerine bakılabilir.

- ALEPH, Alliance for Jewish Renewal. "Jewish Renewal Directory". Erişim 8 Ağustos 2022. <https://aleph.org/directory/>
- ALEPH, Alliance for Jewish Renewal. "Reb Zalman". Erişim 8 Ağustos 2022. <https://aleph.org/reb-zalman/>
- ALEPH CANADA, "The Kabbalah of Tikkun Olam". Erişim 2 Ağustos 2022. <https://alephcanada.ecwid.com/THE-KABBALAH-OF-TIKKUN-OLAM-p39588649>
- AMATEM, "LSD (Acid)". Erişim 8 Ağustos 2022. <http://www.amatem.org/maddeler/lsd/>
- Amazon, "Paradigm Shift Renewal Teachings Schachter Shalomi". Erişim 24 Temmuz 2022. <https://www.amazon.com/Paradigm-Shift-Renewal-Teachings-Schachter-Shalomi/dp/0765761238>
- Amazon, "She Who Dwells Within: A Feminist". Erişim 5 Ağustos 2022. <https://www.amazon.com/She-Who-Dwells-Within-Feminist/dp/0060632925>
- Ariel, Yaakov. "Jews and New Religious Movements An Introductory Essay". *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 15/1 (Ağustos 2011), 5-21.
- As The Spirit Moves Us, Rabbi Debra Kolodny As The Spirit Moves Us. "A History Of Lgbtq Inclusion In The Institutional Jewish World". Erişim 6 Ağustos 2022. <https://www.asthespiritmovesus.com/a-history-of-lgbtq-inclusion-in-the-institutional-jewish-world/>
- Aydın, İbrahim Ethem. "Mordecai M. Kaplan'ın Yeniden Yapılanmacı Yahudiliği Geliştirmedeki Metodu ve Temel Esasları". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (Şubat 2022), 1-35.
- Başaran, İsmail. *Ana Hatlarıyla Amerikan Yahudiliği Tarihsel Süreç ve Gruplar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Başaran, İsmail. "Abraham Joshua Heschel Neo-Hasidik Bir Yahudi miydi?". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/3 (2020), 2693-2716.
- BLDRfly. "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi's Bold Mystical Legacy On Judaism, And Boulder". Erişim 30 Ekim 2022. <https://bldrfly.com/culture/2021/01/30/rabbi-zalman-schachter-shalomis-bold-mystical-legacy-on-judaism-and-boulder/>
- Cambridge Dictionary, "Paradigm Shift". Erişim 23 Temmuz 2022. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/paradigm-shift>
- Cohen, Abraham. *Everyman's Talmud The Major Teachings of the Rabbinic Sages*. London: The Temple Press, 1949.
- Cohn, Debra Ann. *Kehillah Kedoshah: The Experience Of Jewish Sacred Community Among 12 Jews Who Belong To Liberal Worship Communities*. California: Sofia Üniversitesi, Institute of Transpersonal Psychology, Doktora Tezi, 2009.
- Colorado Edu, University of Colorado Boulder. "A Biography of Zalman Schachter-Shalomi". Erişim 17 Haziran 2022. <https://www.colorado.edu/post-holocaustamericanjudaismcollections/home/biography-zalman-schachter-shalomi>
- Cooper, Levi "The Assimilation of Tikkun Olam". *Jewish Political Studies Review* 25/ 3-4 (Sonbahar 2013), 10-42.

- Coward Harold (ed.) vd. *Mystics And Scholars: The Calgary Conference on Mysticism* 1976. Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1977.
- Ekinci, Oğuzhan. "Kültürün İlhakından İlhakın Kültürüne: Almanya İle Avusturya'nın Birleşmesi (Anschluss)". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (Eylül 2018), 1603-1630.
- Eşki, Mehtap. vd. "Gürcistan Habad (Lubaviç) Yahudiliği". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 9/3 (2022), 414-430.
- Greenstein, David. "By the Sweat of Your Body Approaching Kashrut From A Pluralistic Perspective". *Conservative Judaism* 56/1 (Sonbahar 2003), 3-35.
- Goldberg, Aviva R. *Re-Awakening Deborah: Locating The Feminist in The Liturgy, Ritual, and Theology of Contemporary Jewish Renewal*. Toronto: York Üniversitesi, Programme in Women's Studies, Doktora Tezi, 2002.
- Goodman, Martin. *A History of Judaism*. New Jersey: Princeton University Press, 2018.
- Gözütok, Tarık. "Bir Bilimsel İhtilaf Örneği: LSD ve Mistik Tecrübe". *Mavi Atlas* 3 (Ekim 2014), 122-132.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları, 1998.
- Gürkan, Leyla Salime. "Sekine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/330-331. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Haaretz. "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi, Father of Jewish Renewal, Dies at 89". Erişim 17 Haziran 2022. <https://www.haaretz.com/2014-07-04/ty-article/.premium/father-of-jewish-renewal-dies/0000017f-dbc9-db22-a17f-fff923740000>
- Havurah Shir Hadash, Havurah Shir Hadash A Jewish Renewal Community In Ashland. "Story of Reb Zalman's B'nai Or Tallit". Erişim 7 Ağustos 2022. <https://havurahshirhadash.org/story-of-reb-zalmans-bnai-or-tallit/>
- Hebrew College. "Past Honorary Degree Recipients". Erişim 30 Ekim 2022. <https://hebrewcollege.edu/resources/past-honorary-degree-recipients/>
- Jew School. "Letty Pogrebin Balances The Scale With New Top 50 Rabbi List". Erişim 8 Ağustos 2022. <https://jewschool.com/letty-pogrebin-balances-the-scale-with-new-top-50-rabbi-list-12162>
- JTA, Jewish Telegraphic Agency. "Zalman Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas To New Age Judaism". Erişim 30 Ekim 2022. <https://www.jta.org/2014/07/06/obituaries/zalman-schachter-shalomi-brought-old-world-gravitas-to-new-age-judaism>
- JWA, Jewish Women's Archive. "Lynn Gottlieb". Erişim 5 Ağustos 2022. <https://jwa.org/feminism/gottlieb-lynn>
- Jweekly, The Jewish News Of Nothern California. "Celebrations An Unlikely Match Makes For A Perfect Couple". Erişim 6 Ağustos 2022. <https://jweekly.com/2014/01/24/celebrations-an-unlikely-match-makes-for-a-perfect-couple/>
- Kolaleph, Kolaleph The Voice Of Aleph: Alliance For Jewish Renewal. "Reb Zalman 1924-2014". Erişim 30 Ekim 2022. <https://kolaleph.org/2014/07/03/reb-zalman-1924-2014/>
- Krasner, Jonathan. "The Place of Tikkun Olam in American Jewish Life". *Jewish Political Studies Review* 25/3-4 (Sonbahar 2013), 59-98.

- Kurt, Ali Osman. *Fundamentalist Yahudiler*. Ankara: Eskiye Yayınları, 2016.
- Lerner, Michael. *Jewish Renewal: A Path To Healing And Transformation*. New York: Harper Prensial, 1994.
- Lerner, Michael (ed.). *Tikkun...to Heal, Repair and Transform The World: An Anthology*. Oakland: Tikkun Books, 1992.
- Lober, Brooke. *Conflict And Alliance In The Struggle: Feminist Anti-Imperialism, Palestine Solidarity, And The Jewish Feminist Movement Of The Late 20th Century*. Arizona: Arizona Üniversitesi, Department Of Gender And Women's Studies, Doktora Tezi, 2016.
- Magid, Shaul. "Jewish Renewal Movement". *The Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. 7/4868-4874. Farmington Hills: Macmillan Reference, 2005.
- Magid, Shaul. "Rainbow Hasidism in America: The Maturation of Jewish Renewal". *The Reconstructionist* 68/2 (Bahar 2004), 34-60.
- Memiş, Fatih. *Habad Hasidiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Milligan, Amy K. *Jewish Bodylore: Feminist and Queer Ethnographies of Folk Practices*. Lanham: Lexington Books, 1. Baskı, 2019.
- New Voices. "Reb Schneerson Skips the Acid Test". Erişim 8 Ağustos 2022. <https://newvoices.org/2007/11/26/0004-3/>
- Özalp, Mürsel. "Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir Araştırma". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 291-309.
- Özalp, Mürsel. "Yahudi Yenilenme Hareketi". *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*. ed. Süleyman Turan, Emine Battal. 591-593. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2020.
- Passie, T. vd. "The Pharmacology of Lysergic Acid Diethylamide: A Review". *CNS: Neuroscience And Therapeutics* 14/4 (Aralık 2008), 295-314.
- Pew Research Center, "Jewish Americans in 2020". Erişim 31 Ağustos 2022.
- Posen, Marie-Josée. "Beyond New Age: Jewish Renewal's Reconstruction of Theological Meaning in the Teachings of Rabbi Z. Schachter-Shalomi". *Jewish Culture and History* 8/3 (Kış 2006), 87-112.
- Posen, M-Josée. *Hope And Tradition: Jewish Renewal Strategies to Reconstruct Jewish Theology*. Ontario: Ottawa Üniversitesi, Graduate Program in Classics and Religious Studies, Doktora Tezi, 2007.
- Rooda, Clary. *Eco-Kashrut And Jewish Tradition How The Food On Our Table Can Atone For Us*. Amsterdam: Levisson Institute, 2013.
- Rose, Or N. - Miles-Yépez, Netanel. *Rabbi Zalman Schachter Shalomi: Essential Teachings*. New York: Orbis Books, 2020.
- Rosenzweig, Rosie. "Marge Piercy's Jewish Feminism: A Paradigm Shift". *Studies in American Jewish Literature* 17 (Ocak 1998), 82-87.
- Sara Davidson. "The December Project". Erişim 17 Haziran 2022. <https://www.saradavidson.com/the-december-project>
- Schachter Shalomi, Rabbi Zalman - Hoffman, Edward. *My Life in Jewish Renewal: A Memoir*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2012.
- Schachter-Shalomi, Zalman - Segel, Joel. *Jewish With Feeling: A Guide To Meaningful Jewish Practice*. Vermont: Jewish Lights Publishing, 2013.

- Shneer, David. "Jewish Renewal and the Paradigm Shift: A Conversation with Reb Zalman Schachter-Shalomi". *The Religious Issue Association for Jewish Studies* (Sonbahar 2011), 49-50. <https://www.yumpu.com/en/document/read/41308369/fall-2011-the-religious-issue-association-for-jewish-studies/50>
- The Inayati-Maimuni Order. "About". Erişim 21 Ağustos 2022. <http://www.inayati-maimunis.org/>
- The Times of Israel. "Schachter-Shalomi Brought Old World Gravitas to New Age Judaism". Erişim 17 Haziran 2022. <https://www.timesofisrael.com/schachter-shalomi-brought-old-world-gravitas-to-new-age-judaism/>
- The Yesod Foundation. "Rabbi Zalman Schachter-Shalomi, Father of Jewish Renewal, Dies at 89". Erişim 30 Ekim 2022. <http://yesodfoundation.org/blog-adirondack-2/2015/6/11/rabbi-zalman-schachter-shalomi-father-of-jewish-renewal-dies-at-89>
- Tikkun, Tikkun Magazine. "Tikkun Frequently Asked Questions". Erişim 1 Ağustos 2022. <https://www.tikkun.org/frequently-asked-questions/>
- Waskow, Arthur. *Down to Earth Judaism Food, Money, Sex and Rest of Life*. New York: William Morrow and Company, 1. Basım, 1995.
- Weissler, Chava. "Meanings Of Shekhinah In The 'Jewish Renewal' Movement". *NASHIM: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues* 10 (Sonbahar 2005), 53-83.
- Wolf, Hagit Hacoen. "Know Where You Came From and Where You Are Going": Jewish Renewal in Israel-Mapping Central Issues and Expected Results". *Studies in Jewish Education* 14 (Ocak 2014), 250-282.